

En dag med Moberg

Vilhelm Mobergs förhållande till krig och fred

Fyra texter

Ingrid Nettervik (red.)

En dag med Moberg

Vilhelm Mobergs förhållande till krig och fred

Fyra texter

Ingrid Nettervik (red.)

Vilhelm Moberg-Sällskapet

Vilhelm Mobergs Gata 4

352 29 Växjö

Copyright ©

Respektive författare och Vilhelm Moberg-Sällskapet

Tryck: Arkitektkopia i Växjö 2017

ISSN 1653-0993

ISBN 978-91-983849-0-1

Innehåll

Inledning	5
<i>Ingrid Nettervik</i>	
Rid i natt – ett skönlitterärt debattinlägg i krigstid	9
<i>Olle Larsson</i>	
<i>Förrädarland</i> av Vilhelm Moberg, en bok mot kriget	18
<i>Ulf Nilsson</i>	
Vilhelm Moberg som journalist – i krig och fred	27
<i>Lars-Åke Engblom</i>	
Pacifisten Vilhelm Moberg	34
<i>Ingrid Nettervik</i>	
Vilhelm Moberg-Sällskapets småskrifter	42

Inledning

Vilhelm Moberg blev tidigt pacifist. Det skedde då han elva år gammal arbetade som inbärare på Modala glasbruk. Där mötte han socialismen i Hinke Berggrens tappning och blev så kallad ”unghinke”. Pacifism var en viktig del i denna politiska åskådning. Pacifist fortsatte Moberg att vara under större delen av sin levnad. Det var endast under krigsåren som han gjorde avsteg från denna övertygelse. Om ett fredligt land angreps med vapen måste vapen användas till försvar. Frihet var ett av Mobergs honnörsord. Friheten måste till varje pris försvaras, även med vapen, menade han. Finland angreps av Sovjetunionen, Danmark och Norge besattes av tyska trupper. Risken att Sverige också skulle drabbas var överhängande. Därför var det viktigt att det långt ifrån starka svenska försvaret rustades upp. Moberg engagerade sig i kampen för detta.

Vi lever just nu i en orolig värld. Syrien är ett av de länder där krigstillstånd råder, och även i Irak och Afghanistan är tillvaron otrygg på grund av islamisters krigiska aktiviteter. Även Europa har drabbats. Det är terrordåden i Paris, Bryssel, Nice och Berlin ett exempel på. När ett tema skulle väljas för ”En dag med Moberg” 2016 kändes det därför naturligt att stanna vid ”Vilhelm Mobergs förhållande till krig och fred”. Pacifisten Vilhelm Moberg hade reagerat kraftfullt på det som nu sker i världen.

Föreläsarna var som vanligt fyra till antalet. Först ut var historikern Olle Larsson. Ämnet för hans föreläsning var romanen *Rid i natt!*, Mobergs skönlitterära debattinlägg under brinnande krig. Larsson påstår inledningsvis att en historisk roman ofta säger lika mycket om den tid under vilken den skrivs som om den tid den skildrar, och han placerar *Rid i natt!* bland de stora motståndsromanerna.

Moberg hade tillfälligt lagt sitt skönlitterära författarskap på hyllan för att i stället ägna sig åt att på annat vis propagera för det han i krigstid ansåg vara viktigt, att påverka genom debattartiklar och föreläsningar. Men samma dag som tyska trupper invaderade Danmark och Norge, den 9 april 1940, fick han sin tryckklara stridsskrift refuserad av Bonniers. Han fick även problem med att få sina agitatoriska tidningsartiklar publicerade och finna lokal för sina föreläsningar. Folkets Hus var tyvärr fullbokat fick han som besked. Så småningom växte övertygelsen att han trots allt skulle kunna använda skönlitteraturen för samma syfte. Resultatet blev romanen *Rid i natt!*, ett skönlitterärt debattinlägg som Bonniers trots allt vågade ge ut hösten 1941. Då hade transporten av tyska trupper pågått sedan sommaren 1941. Olle Larsson redogör för hur det beslutet fattades av den svenska samlingsregeringen. Han ger också en översiktlig beskrivning av Moberg som historieskrivare för att sedan närmare gå in på den historiska romanen *Rid i natt!* och uttolka dess allegoriska innebörd, det vill säga hur Moberg genom en romanhandling förlagd till 1600-talet egentligen beskriver samtida missförhållanden.

Till det som Moberg var starkt kritisk emot hör den svenska regeringens eftergiftspolitik gentemot Tyskland genom att tillåta transporter av tyska trupper genom Sverige, den inskränkta yttrandefriheten, förrädare som norrmannen Quisling, försöken att stävja kampen för frihet. Allt detta kommer till uttryck i romanen *Rid i natt!*, och det budskap den mynnar ut i är att kampen för rätt och frihet inte kan hejdas utan ständigt går vidare.

Nästa föreläsare är Mobergkännaren och researrangören Ulf Nilsson. Ämnet för hans föreläsning är enligt programmet ”Vilhelm Moberg och bondefreden”. Den tryckta texten har fått rubriken ”*Förrädarland* av Vilhelm Moberg, en bok mot kriget”.

Ulf Nilsson presenterar romanens viktigaste personer på båda sidor av gränsen mellan det svenska Småland och det danska Blekinge och karakteriserar romanen som en glödande protest mot krigets våld i allmänhet och anfällskriget i synnerhet. Huvudtemat anser han vara avskyn mot krig, men han finner också andra intressanta inslag som konflikten mellan den lutherska och katolska läran, den historiska skildringen av böndernas liv på 1500-talet, en ung kvinnas funderingar över kärleken, den gode herden i form av präster som försöker tjäna folket samt vackra naturskildringar. Avskyn mot krig ser Nilsson personifierad genom legoknekten Lasse, som genom att byta sida blir en förrädargestalt och vars gradvisa fysiska förändring tydligt visar hur kriget drabbar människor.

Nilsson hänvisar också till andra verk av Moberg, och han jämför den litterära skildringen med verklighetens händelser. Med ett citat från Sven Delblanc låter han en författarkollegas röst beskriva Mobergs storhet som författare.

Lars-Åke Engblom, professor i journalistik, beskriver journalisten Vilhelm Mobergs syn på krig och fred. Han påminner inledningsvis om att Vilhelm Moberg i konkurrens med storheter som Bang och Torgny Segerstedt valdes till 1900-talets svenska journalist i en omröstning arrangerad av Svenska Publicistklubben. Engblom förklarar detta med att den journalistik som Moberg bedrev – grävandet, granskandet och det subjektiva ställningstagandet – sammanfaller med de ideal som dagens journalister har. Moberg var verksam som journalist i över 50 år. Han släppte aldrig den rollen utan fortsatte med den verksamheten parallellt med det skönlitterära skrivandet.

Engblom var opponent på *Vilhelm Moberg tar ställning*, den doktorsavhandling där Anna-Karin Carlstoft Bramell ingående studerar journalisten Vilhelm Mobergs totala gärning. Hon driver tesen att Mobergs skönlitterära och journalistiska texter är varandras förutsättningar. Oavsett genre återkommer samma teman och frågeställningar.

Engblom tar upp den betydelse Pälle Segerborg på *Wadstena Läms Tidning* hade för Moberg då han var verksam där som oavlönad volontär, och han nämner den längsta anställning Moberg hade som journalist, nämligen som *Nya Växjö-Bladets* lokalredaktör i Alvesta från december 1922 till april 1927. Hans mest kända bedrift från den här perioden är rapporteringen från ett rånmord i

Grimslöv där han inte bara livfullt refererar fallet utan även ser som sin uppgift att hjälpa polisen att lösa mordgåtan. (Det var Moberg och inte polisen som fann mordvapnet.)

Engblom nämner också Mobergs journalistiska aktivitet under krigsåren, då han ansågs så riskabel som skribent att flertalet tidningar vägrade ta in hans artiklar. Mobergs räddning blev Torgny Segerstedt med *Göteborgs Handels- och sjöfartstidning* där Mobergs artiklar alltid placerades på framskjuten plats i tidningen. Moberg angrep både tryckfrihetspolitiken och utrikespolitiken och vände sig med kraft mot den officiella retoriken. Som Carlstoft Bramell framhåller var Moberg framför allt patriot. Det var landets frihet som till varje pris måste försvaras.

Under efterkrigsåren kritiserade Moberg den svenska neutraliteten och förespråkade ett medlemskap i Atlantpakten. Han engagerade sig också i vad som kommit att kallas rättsrötan. Engblom framhåller Mobergs betydelse som opinionsbildare och menar att hans insatser i dag kan jämföras med den verksamhet som Uppdrag Granskning bedriver i SVT. Mobergs världsbild var enkel: diktatur i öst, demokrati i väst. Ändå värjde han sig mot att ta partipolitisk ställning.

Engblom ställer avslutningsvis frågan om vi någonsin kommer att få en sådan publicist som Vilhelm Moberg och nämner det rekord som TV-serien *Raskens* satte på 1970-talet. Den fick 75 procent av svenska folket att bänka sig framför TV-apparaterna.

”Pacifisten Vilhelm Moberg” är titeln på mitt bidrag. Jag visar där genom nedslag i olika romaner hur Moberg ger uttryck åt sin pacifistiska övertygelse, från Toringseriens tredje del *Giv oss jorden!* till *Din stund på jorden* som genomsyras av Mobergs pacifistiska övertygelse.

Det bör också nämnas att 2016 års ”Dag med Moberg”, den tolfte i raden, var förlagd till sockenstugan i Långasjö och bjöd på en rad andra aktiviteter utöver de fyra föreläsningarna.

Jag hoppas att läsningen av de fyra texterna i den här småskriften ska ge er en god bild av hur Moberg på grund av yttre omständigheter skiftade i sitt förhållningssätt till krig och fred men att han i grunden var en övertygad pacifist.

Ingrid Nettervik

Rid i natt – ett skönlitterärt debattinlägg i krigstid

Av Olle Larsson

Det sägs ibland att historiska romaner säger lika mycket eller mer om den tid i vilken de skrevs som om den tid i vilken de utspelar sig. Detta påstående gäller i högsta grad Vilhelm Mobergs roman *Rid i natt!*, som kom ut 1941. Den utspelar sig 1650 i ett Sverige där böndernas urgamla frihet hotas av utländska fogdar men den kan också läsas som en skildring av ett hotat Sverige under andra världskriget. Med rätta räknas *Rid i natt!* till en av de riktigt stora svenska motståndsrromanerna.

Per Albin, samlingsregeringen och kriget

Det är tidigt på morgonen den 22 juni 1941. Den svenske statsministern Per-Albin Hansson ligger och sover i sin säng hemma på Ålstensgatan 40 i Bromma. Det blev sent kvällen innan med kortspel och groggar. Klockan 05.10 ringer statsministerns telefon. Yrvaken får han veta att Hitlertyskland gått till anfall mot Sovjetunionen. Per-Albin Hansson bestämmer att regeringen ska samlas klockan 8. Flera av ministrarna är inte kvar i Stockholm eftersom de har rest hem för att fira midsommar. Själv ställde han fram sin väckarklocka en timme för att få sig ytterligare en stunds sömn.

Medan regeringen inleder diskussionerna om den uppkomna diskussionen kör en svart bil mot Arvfurstens palats, där det svenska utrikesdepartementet sitter. Ur bilen stiger den tyske ministern i Stockholm, Prinsen av Wied, och Hitlertysklands särskilde sändebud Karl Schnurre. Strax efter nio tas de emot av den svenske utrikesministern Christian Günther och kabinettssekreteraren Erik Boheman.

Karl Schnurre berättar för utrikesministern att stämningarna i Tyskland blivit allt mer fientliga mot Sverige under våren. Han betonar att den framtida relationen mellan de båda länderna är beroende av hur Sverige ställer sig i det läge som nu uppkommit. Tyskland kräver att få transportera en fullt beväpnad och utrustad armédivision genom svenskt territorium. De ska skickas från Norge till Finland för att där sättas in i den pågående militära operationen mot Sovjetunionen. Karl Schnurre förklarar att Tyskland kommer att betrakta ett svenskt nej som en ovänlig handling mot Tyskland.

I fyra dagar diskuterade den svenska samlingsregeringen hur den skulle ställa sig till de tyska kraven. Vad kunde hända om man sade nej? Var i så fall ett tyskt anfall mot Sverige nära förestående? Hur skulle trovärdigheten för den svenska neutraliteten och landets försvarsvilja påverkas om regeringen tillät att beväpnade tyska soldater transporterades på järnväg genom Sverige? Den

svenske kungen Gustav V hade sagt till statsministern att han inte ville vara med om ett svenskt nej. Vad menade han med det? Tänkte kungen abdikera om regeringen inte gick tyskarna till mötes?

Stora motsättningar uppstod inom samlingsregeringen. Ja stod mot nej. Det var oenighet såväl inom som mellan partierna och personangreppen var många. Frågan hotade att spräcka regeringen och innebära slutet på den politiska enighet som landet så väl behövde. När det såg som mörkast ut tittade statsministern ut över de församlade och sade på sin trygga skånska: ”Vad ska det tjäna till att vi i en stund som denna är så jävliga mot varandra?”

Den svenska regeringen beslutade sig för att säga ja till de tyska kraven men betonade att det var en engångsföreteelse. De tyska trupperna kunde påbörja transporten genom Sverige. Det hade varit fyra omskakande dagar men för den här gången var krigsrisk över. Vad som hänt om Sverige avvisat de tyska kraven kommer vi aldrig att få veta. Ännu idag diskuterar historiker och debattörer om det verkligen var rätt att ge efter för Tyskland.

Regeringens beslut att ge efter för de tyska kraven att få transportera en beväpnad division genom Sverige var sannolikt det värsta svenska neutralitetsbrottet under andra världskriget. Det var emellertid inte den första eftergiften för tyska krav som Sverige gjorde under kriget. Den svenska eftergiftspolitik i kombination med det faktum att kriget genom den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 kom allt närmare Sveriges gränser upprörde och oroade många. En av dem som var mycket kritisk till den svenska regeringens agerande var författaren Vilhelm Moberg.

Redan under 1930-talet hade han haft planer på att skriva en bok med skogsgångartema. Händelserna under de första krigsåren fick honom att påskynda arbetet. Han prövade flera titlar innan han bestämde sig. Det var i augusti, när den tredje och sista manusversionen var klar, som han bestämde att boken skulle heta *Rid i natt!*. Att bokens titel är utformad som en uppmaning är inte en slump. Boken har ett uppfordrande budskap och manar till handling. Den är ett skönlitterärt debattinlägg i krigstid.

Handlingen

Året är 1650 och Sverige regeras av drottning Kristina. Utlänningar som slagits på svenskarna sida under de många krigen vill ha betalt. Kronan saknar pengar och donerar därför skatterätten till de självägande böndernas gårdar till utländska adelsmän. Bönderna skulle alltså inte längre betala sin skatt direkt till kronan som tidigare utan till den adelsman som fått skatterätten till deras gård. Bönderna i Brändebols by i folklandet Varend i Småland, som är romanens geografiska centrum, tvingas betala skatt till överstelöjtnant Bartold Klewen på Ubbetorp, en tysk adelsman. Han nöjer sig emellertid inte med deras skatt utan tvingar dem att utföra dagsverken på hans herrgård. Detta är ett mycket allvarligt ingrepp i den urgamla bondefriheten. Bönderna går samman och lovar

att stå upp emot herremannens krav men en efter en tvingas de av Klewens fogde att tjäna på herrgården. Endast en man i byn gör motstånd och vägrar – Ragnar Svedje. Istället för att foga sig likt de andra rymmer han till skogs.

På flera håll i Småland har folket tröttnat på herrarnas förtryck och en dag kommer en budkavle som uppmanar till motstånd till Brändebols by. Den tas emot av byns ålderman som lovar att föra den vidare men istället gräver han ned den. Bland byamännen börjar det dock att jäsa och i hemlighet smider man planer för hur man ska kunna vinna sin frihet åter. En dag ska en ny budkavle skickas ut med uppmaning till kamp: ”Budkavle går! Rid i natt, i natt!”

Till det yttre är alltså *Rid i natt!* en historisk roman som handlar om den bondefrihet som Moberg menade var hotad under 1600-talet. Men den bar också på ett annat budskap som författaren ville föra fram under kriget. Innan vi går vidare och tittar på romanen som ett skönlitterärt debattinlägg i den situation som rådde 1941 ska jag bara kort säga några ord om Moberg som historie-skrivare.

Moberg och historikerna

När *Rid i natt!* kom ut drogs Moberg in i en tidvis hetsig debatt med historiker av facket. De ifrågasatte författarens bild av 1600-talet och menade att den var överdrivet mörk. Moberg höll emellertid fast vid sin uppfattning att bönderna var förtryckta och att bondefriheten var hotad.

I flera av Mobergs böcker romaner utspelar sig handlingen i förflutenhetens småländska bondelandskap. ”Bland ämnena utanför skönlitteraturen har historia livet igenom varit min främsta kärlek”, skriver Moberg. I romanerna rör han sig kronologiskt från bronsåldern i *Brudarnas källa* och fram till andra halvan av 1900-talet i *Din stund på jorden*. Med berättelserna om Karl Oskar och Kristina, den indelte soldaten Gustav Rask och den okuvlige 1600-talsbonden Ragnar Svedje har han som ingen annan påverkat det svenska folkets historiemedvetande. Det är sannolikt så att för många svenskar är bilden av den svenska utvandringen till Nordamerika, den indelte soldaten och svenskt 1600-tal starkt präglad av böckerna *Utvandrarna*, *Raskens* och *Rid i natt!*.

Faktum är att Mobergs skildringar av företeelser i den svenska historien haft så stort genomslag att böckerna förmått fackhistorikerna att reagera med såväl ris som ros. Detta gäller inte bara *Rid i natt!*. Många professorer erkänner villigt att hans romaner om utvandrarerna inspirerat till forskning om emigrationen, samtidigt som de ställer sig kritiska till den mycket mörka bild av 1600-talets samhälle som författaren målar upp i *Rid i natt!*. Moberg själv hävdade med eftertryck att de omständigheter han skildrade i romanen hade stora likheter med den historiska verkligheten men framhöll även sin rätt att som författare använda sig av sin poetiska frihet.

Den verkliga polemiken mellan Moberg och historikerna av facket startade då författaren påbörjade ett brett upplagt bokverk om Sveriges historia. I

förordet till första delen av *Min svenska historia. Från Oden till Engelbrekt*, som utkom 1970, gick Moberg till hårt angrepp mot de svenska fackhistorikerna. Han anklagade dem för att bara sysselsätta sig med kungar och krig och för att skriva en historia som syftade till att fostra barnen till lojala och lydiga undersåtar. Moberg deklarerade klart och tydligt att han ansåg att Sveriges historia var dess allmoges och formulerade därefter syftet med sitt eget historieverk. Han skulle skriva om ” de människor i det förflutna som historien glömt”.

När Moberg levererade sin fräna kritik av historikerna i början av 70-talet sparkade han delvis in öppna dörrar. Mycket hade hänt sedan C. T. Odhner skrev det klassiska verket *Fäderneslandets historia* i slutet av 1800-talet. Detta hade författaren själv stiftat bekantskap med under sin uppväxt. Han hävdade att historikerna fortfarande bara intresserade sig för överheten i en tid då förhållandena förändrats. Flera historiker gick i svaromål genom att peka på Mobergs svagheter som historiker. Ofta var det hans bristande källkritik och avsaknad av balans i skildringen av historiska personer som lyftes fram. Så är till exempel den bild han målar upp av Gustav Vasa i bland annat *Förräddarland* i det närmaste nattsvart.

Moberg skriver historia på ett delvis nytt sätt i *Min svenska historia*. Han vill återskapa en försvunnen värld, ge liv åt döda generationer och föra ut detta till en bred publik. Det ställer vissa krav på framställningsformen. Tonen är personlig och folklig. Han rör sig mellan då och nu för att på så vis lyfta fram det tidlösa i vissa frågor och för att kunna dra paralleller mellan historia och nutid. Bland annat jämför han medeltidsmänniskans rädsla för pesten med efterkrigstidens ständiga skräck för kärnvapenkriget.

Oavsett om Mobergs bild av böndernas ställning i stormaktstidens Sverige är korrekt eller inte så är *Rid i natt!* en fängslande berättelse om småländskt 1600-tal. Inte minst därför att hans skildring av böndernas vardagsliv och föreställningsvärld bär trovärdighetens prägel.

Pacifisten som blev försvarsvän

I slutet av 1930-talet tvingades Moberg ompröva sin pacifistiska hållning. Det spanska inbördeskriget slutade med en seger för den fascistiska Francosidan samtidigt som Österrike och Tjeckoslovakien åts upp av det aggressiva nazistiska Tyskland.

I oktober 1939, när krigshotet upplevdes som påtagligt, publicerade Moberg, tillsammans med några författarkollegor en pamflett med titeln *Uppbåd* där de krävde att det svenska försvaret skulle förstärkas.

Vintern 1939/1940 besökte Moberg det krigsdrabbade Finland och förklarade att han stödde kampen mot ryssarna. Våren 1940 anmälde han sig som frivillig i svenska armén och tjänstgjorde under sommaren i ett hemvärnskompani. I april 1940, när tyska trupper gick till anfall mot Danmark och Norge, konstaterade Moberg att försvarsviljan var god hos de svenska soldaterna. Det

fanns därför ingen anledning att tro att de inte skulle göra motstånd vid en eventuell invasion.

Men så började den svenska eftergiftspolitik. Sverige tillät att tyska soldater på permission fick resa mellan Norge och Tyskland på svenska järnvägar genom svenskt territorium. Denna trafik kallades för permittenttrafiken och bidrog till att moralen hos de svenska soldaterna sjönk och defaitismen bredde ut sig. År 1940 verkade den tyska krigsmakten vara oövervinnerlig och Sveriges försvarsförmåga betraktades av många som obefintlig. Moberg förskräcktes och upprördes, och det var i denna situation som han påbörjade arbetet med *Rid i natt!*. Bakom 1600-talstematiken rymmer romanen en varning för det hot som Tyskland utgjorde mot Sverige och en kritik av de olika eftergifter som svenska politiker gjorde för tyskarna. År 1941 skrev Moberg en text i ett häfte, avsett för svenska armén, där han återkom till situationen i Sverige under åren efter det trettioåriga kriget. Han beskrev hur den inflyttade tyska adeln förde med sig idéer som hotade allmogens urgamla frihet. Hotet då, precis som 1941, kom från Tyskland. Sommaren 1941 inträffade det som för Moberg var den mest klandervärda eftergiften för tyskarna, nämligen regeringens beslut att tillåta transport av beväpnade tyska trupper på järnväg genom svenskt territorium.

I flera texter kritiserade Moberg den presscensur som den svenska riksdagen införde 1939 och som inte lättade förrän 1943. Pamfletter, tidningar, tidskrifter, teaterstycken och annat censurerades eller konfiskerades. I juni 1941 ändrade regeringen tryckfrihetsförordningen så att det blev möjligt att konfiskera allt tryckt material som ansågs ha ett innehåll som kunde ”smäda” främmande makt och därmed leda till osämja.

I det följande ska vi titta närmare på hur Moberg i romanens form diskuterade den svenska regeringens agerande under kriget.

Brändebols by som det hotade Sverige

I *Rid i natt!* fungerar Brändebols by som en allegori för det hotade Sverige. I bokens inledning har bönderna sin frihet kvar men den är hotad. Moberg beskriver hur byn med sina tolv gårdar ligger i en ring med apalgårdar, humlegårdar, ärtland, kålsängar och kryddgårdar innanför. I mitten finns brunnen, vars vindstång pekar mot himlen. ”Husen bildade en sammanhängande mur mot världen utanför”, skriver Moberg.

Utanför byn fanns hotet. Norrut, på andra sidan Råstockssjön, låg herrgården Ubbetorp. Herremannen, överstelöjtnant Klewen hade föregående år köpt skatterätten till Brändebols by av kronan. Ubbetorp och Brändebol beskrivs som varandras motsatser. Frälse och skatte, herregård och bondegård – de kan aldrig förenas, skriver Moberg. Han beskriver dem som lika oförenliga som två väderstreck. Det är frihet och ofrihet, demokrati och diktatur som står mot varandra.

Klewen har steg för steg utökat sitt inflytande. Han har lagt flera gårdar under sig och nu har turen kommit till Brändebol. Det är Tyskland som steg för steg utökat sitt inflytande och som nu girigt sträcker sig efter Sverige. Kraven ökar hela tiden. Från skattepersedlar till dagsverken. Vad Moberg menar här är att eftergifter inte hjälper. Tyskland kommer inte att nöja sig förrän det lyckas snärja Sverige i ofrihetens garn. Därför måste man stå emot de tyska kraven. I romanens inledning minns Ragnar Svedje vad hans far sade innan han drog i fält. Han hade varit ryttare i tyska kriget men aldrig återvänt. ”Håll dig vid din rätt och släpp den icke ifrån dig!”. Det är en uppmaning till motstånd.

Att tillsammans stå upp för friheten – kollektivets betydelse

En dag hör bönderna i byn hur åldermannen tutar i byahornet. Det visar sig att en ryttare sänts ut från herrgården för att meddela att herr Klewen kräver dagsverken av Brändebols fria bönder. Böndernas frihet är hotad. Det bönderna råkar ut för i romanen är vad Sverige utsatts för under krigsåren, menar författaren. De tyska kraven hotar landets urgamla frihet.

Bönderna samlas runt brunnen för att ta ställning till kraven. En av dem som vill att de ska vägra lyda herremannen är bössmakaren Klas Bock. Han är gammal men har en ung hustru och ett nyfött barn. Han har ett märke från en dansk värja på halsen. Det är ett ärans ärr som visar att han varit beredd att stå upp för det som är rätt och riktigt och kämpa mot utländska inkräktare. I romanen symboliserar Klas Bock den svenska äran som Moberg menar att landet nu håller på att förlora. Att såras är inget att skämmas för. Det är värre att inte stå upp mot det onda och försvara sin frihet.

Kraven på dagsverken gör bönderna upprörda. De vill inte göra drängtjänst åt någon herre. En av de yngre bönderna, Mats Elling, antyder emellertid att de borde gå med på herr Klewens krav. Han får mothugg av Ragnar Svedje som i likhet med Klas Bock hävdar att det är deras skyldighet att försvara sin frihet och värna sin rätt. Det är anpassning och kryperi som ställs mot motstånd och frihet.

Svedje lyckas få bönderna med sig när han säger att Klewen är deras fiende. De beslutar att man ska värja sig. Bönderna fattar varandras händer och lovar att stå emot herremannens krav. ”Byamännen reste sig upp och ställde sig i en stor ring kring ålderman, de stod alla samlade och beredda till handfästning, ingen stod utanför byns samfällighet”, skriver Moberg. Som en man lovade de att värja sig mot den som ville tvinga dem till dagsverken. Tillsammans skulle de stå upp för friheten.

Det är först på detta ställe i romanen som författaren berättar att Klewen är tysk och att han tagit med sig sina sedvänjor från hemlandet. Där var det sed att bönderna hölls som trälar. Därför gällde det att se upp så att den urgamla friheten inte hotades. Varningen för ofrihetens Tyskland är tydlig. När *Rid i*

natt! sattes upp som teater 1942 ändrades ordet tysk till främmande för att inte reta tyskarna. Då hade Moberg redan fått sina verk bannlysta i Tyskland.

Enigheten bryts – åldermannens svek

En dag kommer Klewens fogde Borre med några beväpnade män till byn. Det är tidigt på morgonen och folket i byn har ännu inte vaknat. De objudna gästerna beger sig först till åldermannen Stånge, som tvingas lyssna till fogden när han målar upp de straff som väntar trilskande bönder. Han tar med sig Stånge och tillsammans går de runt och väcker en bonde i sänder och förmår dem att ge sig av till herrgården för att göra dagsverken.

Moberg använder Stånges agerande för att kritisera den svenska eftergiftspolitik. Åldermannen ger efter för hot och gör inte ens ett försök att sammankalla bönderna. Tillsammans hade de kunnat värna den frihet som är deras rättighet. Åldermannen har avgörandet i sin hand men ger efter för att slippa en öppen konflikt. Stånges feghet och Svedjes mod ställs mot varandra. För åldermannen är det viktigaste att liv sparas. För Svedje är rätten och friheten viktigare. Medan Stånge fogar sig gör Svedje motstånd, skadar en av de främmande inkräktarna och väljer att ge sig ut i skogen. När de båda männen möts för första gången sedan dagsverken inletts, beskyller Svedje Stånge för feghet och för att ha svikit sitt ord. ”Ni lever alla, men inte med heder”, lyder anklagelsen. De hade fattat varandras händer och lovat att stå emot kraven men trots detta gjorde de nu drängtjänst hos den utländske herren. Svedje anser sig sviken av åldermannen och de andra. ”Han hade mist den tro och tillit, som han givit dem. Han hade givit dem en mans ärliga handslag och intet fått igen”, skriver författaren. Att stå fast vid det som sagts är en hederssak.

I september 1939 träffades de nordiska ländernas statsöverhuvuden i Stockholm. Här visade de upp sig tillsammans och talade om nordisk enighet. Men när Finland anfölls kom inget annat land till finnarnas hjälp. Sedan föll också Danmark och Norge. Här kan man jämföra med byalagets möte och löftet om gemensamt motstånd.

Genom att visa hur byns ålderman börjar gå fogdens ärenden kritiserar Moberg den svenska samlingsregeringen och dess statsminister Per-Albin Hansson för eftergiftspolitik mot Tyskland. Det handlade vid denna tidpunkt främst om censuren och permittenttrafiken. Undfallenheten mot tyskarna sätter såväl regeringens som landets heder på spel, menar Moberg. När åldermannen gräver ner den budkavle som kommer till byn leder hans feghet till en kollaboration med ondskan. Anpassningen till den starkes krav gör honom oförmögen att stå upp för det som rätt och riktigt är. Här är det ännu en gång Per-Albin Hanssons och samlingsregeringens agerande mot Tyskland som kritiserar.

Bönderna skäms och kan inte se varandra i ögonen. ”Var och en går med ett hemligt och skamligt sår, som han blygs att nämna vid namn”, skriver Moberg.

Endast en av dem har ett sår som han inte behöver skämmas över och det är Klas Bock. Den äldste av dem fick ett värjstick i armen när han försökte stå upp för det rätta. Det är ett hederns sår till skillnad från de skammens sår som de andra är märkta av.

Förtrycket hårdnar – motståndet vaknar

Bönderna har ingen frihet kvar. Men de kan ta sig rätten att förrätta sitt tarv när de arbetar. De kallar detta för att ”giva fogden skjuts”. Språket blir en del av motståndet.

Böndernas rätt att uttrycka sig var begränsad. De fick inte säga att Svedje gjort rätt som gått till skogs. Inte heller fick de säga att de tvingades till dagsverkerna på den tyske herrens gård. Att tala om att de en dag skulle få sin rätt åter var att mana till uppvigling och uppror. ”De hade fått en herre över tungan i sin mun”, skriver författaren. Däremot kunde de säga att de skulle ge fogden skjuts. På detta vis kritiserar Moberg inskränkningarna i yttrandefriheten under kriget.

Moberg var starkt kritisk till de censurlagar som tillämpades i Sverige mellan 1939 och 1943. Böndernas uttryck ovan var ett sätt att med språkets hjälp göra motstånd. *Rid i natt!* är en budkavle med en uppmaning att stå upp för det fria ordet.

Strax före jul 1941 fick några författare möjlighet att själva recensera sina verk i *Dagens Nyheter*. Om *Rid i natt!* skrev Moberg följande: ”Härmed begärd recension om min bok i år. Bokens budskap är följande: Neka slavtjänst i pressen. Hemsök informationsstyrelsen. Kvittera censuren. Avsätt pressnämnden. Budkavlen går. Rid i natt!”

I Brändebols by agerar Mats Elling som en quisling och hans samarbete med herremannen och hans fogde går allt längre. En dag anmäler han sig frivilligt till det uppbåd som ska ge sig ut i skogen för att söka rätt på Svedje. Som tack för denna tjänst tvingar fogden åldermannen att gå med på att låta sin dotter Botilla, som är bortlovad till Svedje, fästas vid Mats Elling.

Men långsamt vaknar motståndet. En dag hittas Mats Elling, förrädaren och medlöparen, med avslagna lårben i sin egen gödselstack. Bönderna i Brändebol hade fått nog av hans fjäskande för fogden. Åldermannen, som svikit sitt löfte till Svedje, börjar betraktas som ”herrehyllare” och blir utfrysst. Motståndskampen tar sin början.

En natt samlas bönderna i skydd av mörkret till ett nattligt möte i skogen. Allt sker i största hemlighet. De är nio stycken och sitter i en ring. Tre bönder saknas: En är herrehyllare, en är en misstänkt sådan och den tredje är mannen i skogen. Det är han, symbolen för motståndet, som hållit dem samman. Klas Bock står mitt i ringen och hans ärr, ärans och hederns ärr, flammar blodrött. Han manar till resning och motstånd. ”Vem tror att en man håller sin rygg rak genom att ideligen kröka den? Vem är det som tror att man värjer sig genom att

böja sig och lyda sin fiende?”, säger Bock. Han fortsätter: ”I alla andra länder är allmogen trälhållen. Allenast i vårt rike söker vi ännu värja oss emot den utländska trälheten, endast vårt rike står åter.” Så beskriver Moberg Sveriges läge 1941. Landet är hotat. ”Nu vill herrar förträla oss ock? Ska vi godvilligt kröka oss för dessa herrar, såsom vi av ålderman blivit tillrådada?”. De tyska kraven är ett hot mot Sveriges frihet. Det är dags att protestera mot den politik som Per-Albin och samlingsregeringen för, annars är det slut på friheten. Klas Bock betonar att deras främsta vapen är endrækten. Så länge de står enade kan de inte besegras. Innan bönderna skiljs åt bestämmer de att en budkavle ska skickas ut från Brändebol. Natten ska skipa sin rättvisa.

Åldermannen Stånge plågas av dålig sömn och inälvsmask. Det är det dåliga samvetet som gnager. Den nedgrävda budkavlen söker honom och han känner att han förlorat byamännens förtroende. Klas Bock har tagit över rollen som böndernas ledare. Stånges eftergivenhet har kostat honom hans ställning.

Ute i skogen blev Svedje upphunnen, sårad och dödad. Han begravs levade eller sätts kvick i jord. Men kampen för rätten och friheten går vidare. En morgon upptäcker åldermannen att den undangömda budkavlen är borta. Uppmaningen till kamp kan inte begravas. Kampen för det rätta kommer alltid att fortsätta. Frihetens röst kan inte tystas. Moberg skriver: ”Det blodade brädet var försvunnet. Kanske var det borta härifrån, kanske skulle han återfinna det när dagen bröt. Men antingen han skulle återse det eller icke, så hade han dock sin vetskap och visshet: Det skulle alltid finnas, någonstädes i tiden och världen skulle det finnas, alltid, alltid.”

”Så går en budkavel genom nätter och dagar, genom år och århundraden, löpande i sitt angelägna ärende, frambärande från tid till tid det brådskande budet, det yppersta och det främsta. Budkavle går! Rid i natt, i natt!”

Budskapet

Rid i natt! är ett debattinlägg i krigstid i den historiska romanens form. Den spännande och gripande historien om de hotade småländska 1600-talsbönderna är samtidigt en kritik av Sveriges agerande under kriget, av samlingsregeringens eftergifter mot Tyskland och begränsningarna i yttrandefriheten. Genom att agera både som skönlitterär författare och debattör framför han budskapet att det svenska folkets urgamla frihet är hotad av Tyskland. Skickligt ställer Moberg frihet mot ofrihet, demokrati mot diktatur och mod mot feghet och kryperi. Kritiken riktas både uppåt och nedåt. Inte bara regeringen utan alla har ett ansvar att handla rätt.

Kollektivets roll och vikten av att stå enade understryks i romanen. Moberg manar till motstånd. Om man av rädsla inte vågar stå upp för det rätta och riktiga riskerar man att förlora sin frihet. Det är en frihet som det kan vara rätt att dö för. Den som inte står upp för frihetens princip godtar orätten. I romanen är Ragnar Svedje bärare av frihetens, rättens och motståndets idé. Den är han som

genom sitt exempel slutligen får de övriga männen i byn att resa sig mot förtryckarna. Även Klas Bock är en symbol för motståndet. Författaren menar att kampen för friheten ständigt måste föras. Någonstans i världen är budkavlen alltid på väg.

Moberg berättade senare att han varit tvungen att skriva en roman för att kunna få säga det han ville. ”Vad en ilsken författare som undertecknad ville säga i denna situation, det kunde han endast få sagt i allegorisk form. Det var därför *Rid i natt* blev till.”

I förordet till en senare upplaga av romanen berättar Moberg att han påbörjade romanen på sommaren 1940 och att han då oroades av två tankar. Den ena var att han aldrig skulle hinna få boken klar innan Sverige drogs in i kriget och den andra var att om den mot all förmodan blev klar så skulle den aldrig bli utgiven. Han skriver: ”Det kändes som om jag börjat skriva romanen kvällen före den yttersta dagen.”

När romanen kom ut i oktober 1941 verkade Tyskland vara oövervinnerligt och Moberg fruktade att Sverige skulle falla som en mogen frukt i Hitlers händer. Han beförde att landet skulle få en nazistvänlig regering och att *Rid i natt!* skulle förbjudas. Så blev det inte. Den tyska krigsmaskinen stoppades och det började ljusna i världen.

Rid i natt! bannlystes i Tyskland 1942 och brändes på bål. Moberg skriver: ”Jag var således utnämnd till Tredje Rikets fiende. Jag vet ingen utmärkelse i världen som jag skulle vilja byta ut mot denna.”

***Förrädarland* av Vilhelm Moberg, en bok mot kriget**

Av Ulf Nilsson

”hava vi tillforene gjort veterligt... våra undersåtar som vid gränsen bo, icke skola hava samröre eller bruka umgänge med fäderneslandets fiender, vid livsstraff och vår högsta vrede och onåd. Likväl förnimma vi att undersåtarna i Möre och Väreuds härader nedre i Småland bedriva förrådiska stämplingar med de danske...

De hava svurit oss troskap men äro oss ideligen till förfång och skada... På det att ett sådant förräderi må bliva avskaffat skola vi verkställa räfst... vårt räfstetåg skola... strängeligen rannsaka och bestaffa förrädarehopen... Vi hava visat alltför stor långmodighet och fördragsamhet med detta Förrädareland!” s 278

Detta citat ur ett brev från Gustav Vasa kan väl tänkas ha gett titeln till *Förrädarland*, Vilhelm Mobergs sista roman (1967). Denna bok har betytt mycket för mig under senare år; jag har haft anledning att citera ur den när jag i olika sammanhang talat om krig och fred.

Men romanen har ett flertal aspekter:

- Den är en historisk skildring av böndernas liv på 1500-t början, inte minst bröllopsnattens vända, samvaron man – kvinna, m.m.
- Den innehåller vackra naturskildringar och vallflickan Ingelas funderingar kring samvaron med en man.
- Den skildrar konflikten mellan katolska och lutherska läran, där Moberg ger en positiv skildring av katolska kyrkan men även av dess brister, framför allt avlatshandeln.
- Den innehåller också en skildring av den gode herden, d.v.s. präster som söker tjäna folket.
- Men framför allt är den en glödande protest mot krigets våld i allmänhet och anfällskriget i synnerhet.

För mig är romanen ett gott exempel på hur Vilhelm Moberg hittar tillbaka till sin ungdoms radikalism, till sin uttalade samhällskritik, till kampen mot den ekonomiska och politiska överheten. Detta fortsatte sedan i *Min svenska historia* och *Otrons artiklar*. Därför kommer jag att göra utblickar till dessa och andra verk.

Personerna

Huvudpersonerna i *Förräddarland* är två familjer på varsin sida om gränsen mellan danska Blekinge (Fridlevstad socken) och svenska Varend (Vissefjärda socken):

- Bengt Sibbesson i Norrgården, Vissefjärda med hustrun Gertrud som kom från danska Fridlevstad och deras dotter Ingela, vallflickan.
- Mårten Magnusson i Södergården, Fridlevstad med hustrun Margareta från svenska Långasjö samt deras två döttrar och framför allt sonen Lars, ”den store” som han kallades.
- Dessutom prästerna Niklas i Vissefjärda och Gunnar i Fridlevstad samt franciskanermunken Jakob från Torkö kloster (söder om Listerby i Blekinge).

Handlingen

Kampen mellan katolska och lutherska läran är inte bokens huvudtema men intressant ändå. Moberg ger en mera positiv bild av katolska kyrkan än den traditionella, svenska (kanske den bild som Moberg upplevde under sin skolgång). Han låter fader Niklas (och delvis fader Gunnar) föra fram kritik mot Luther, mot Luthers skrift ”Emot de rovgiriga och mordlystna bönderna” där Luther menar att upproriska bönder är det värsta som finns och att de ska slås ihjäl som galna hundar. Men större delen av kritiken är egentligen riktad mot Gustav Vasas plundring av kyrkornas skatter som användes till att köpa krigskepp från Lybeck och värva tyska legoknektar, att han stjal helgonbilder och heliga kärll, att han inkvarterar sitt krigsfolk i Guds hus osv. Moberg målar upp en negativ bild av Gustav Vasas.

Men genom munken Jakob låter Moberg också kritik mot katolska kyrkan och särskilt avlatshandeln komma fram. När fader Niklas kritiserar kung Gustavs plundring av kyrkan svarar Jakob med att kyrkan är fången i rikedomens fångelse – de tar betalt för frälsningen = avlatsbrev. Detta har Franciskanerorden sedan länge kritiserat! Jakob vill ha bort avlatshandeln också för att beröva Luther hans vapen mot kyrkan! Han kritiserar påven och hur Rom blev horornas stad när man firade 1500-års jubileum. Den helige fader Sixtus inrättade horhus som gav påvestolen 20 000 dukater om året.

Fader Niklas och broder Jakob tvistar också om vem som är största tyrannen, Gustav eller Kristian (som Moberg kallar bondekär), och munken nämner att Kristians knektar slog ihjäl munkarna i Nydala kloster (1521). Munken Jakob kritiserar också påvens påbud om celibat för präster. Detta träffar fader Niklas hårt som kämpar mot sin sexlust. För det är ju han, fader Niklas, som är far till vallflickan Ingela! När Ingela frågar fader Niklas till råds hur hon ska få en man

att gifta sig med försöker prästen få henne till ”Kristi brud”, att ägna sitt liv åt Gud.

Kritiken av både den lutherska och katolska kyrkan, liksom av kungarna, görs utifrån ett tydligt ställningstagande för folket – allmogen, en tydlig klassståndpunkt. Eller som Moberg skriver i *Min Svenska Historia*: ”om jag varit född i en annan folkklass hade jag också skrivit en annan historia.”

Avskyn mot krig

Avskyn mot krig, särskilt erövringskrig är bokens huvudtema. Detta framkommer redan i början när Moberg ironiskt skriver om de båda kungarna som så länge fört krig att tusenden stupat. Till slut fattades det stridbara män och som olyckligt var kunde krig inte föras utan människor! ”Att föra krig var av begynnelsen konungars höga kall, värdig deras ställning som herrans smorde.” De ägnade sig även åt jakten, men under jakten dödades endast djur, varför den inte uppnådde ”samma höga anseende som människoslakten” för att ordagrant citera ur boken.

Kalmarunionen berörs också och Moberg ger en positiv bild av Kalmarunionen utifrån att den främjade freden och var bra för gränsbygden. Moberg låter fader Niklas tala nedlåtande om upprorsmakaren Gustav Eriksson. Bönderna hade glatt sig mycket när Kristian kröntes till den laglige unionskungen, Kristian Bondekär, han som skänkt alla bönder en skäppa salt och en fjärding sill – det hade aldrig en kung gjort tidigare!

Värends landsting hade utfärdat ett plakat där man sa ifrån att man inte ville resa sig mot Kristian, utan hålla sig utanför kriget om Sveriges krona. ”Ingen går som fiende över Furubäcken”, försäkrar Jöns kyrkoväktare.

Moberg nämner dock inte att Kalmarunionen inte gillades av alla bönder, att de danska fogdarna uppträdde arrogant, att det var en union under dansk ledning. Visst kunde Norden ha blivit *ett* rike (så lika vi är varandra i många avseenden) men det fanns orsaker till att Gustav Vasa fick gehör hos svenska bönder. Engelbrektupproret och ”bondeplågaren”, danske fogden Jösse Eriksson, vittnar om detta. Siste unionskungen Kristian (Bondekär) beordrade att alla bönder skulle avväpnas och höjde skatter vilket ledde till uppror i Småland.

Sedan ska man inte glömma att Sverige fortsatte att vara ett mångkulturellt rike med åtminstone tre olika etniska grupper (nationaliteter): svenskar, samer och finsktalande! Vem vet hur detta rike sett ut idag om inte Tsarrysland erövrat Finland?!

Mobergs avsky mot krig åskådliggörs på ett lysande sätt genom beskrivningen av legoknekten Lasse. Mårtens och Margaretas son visade tidigt dåliga sidor; han drevs hemifrån efter att ha våldtagit en 13-årig piga. Den storvuxne Lasse värvas till legoknekt på den danska sidan. Lasses öknamn är en perfekt illustration till vad kriget gör med människor. Först kallas han

- Lasse Långarm och går segerrikt fram med sitt väldiga svärd. Men även Lasse lider skada och sedan blir han
- Lasse Fingerlös – en kvinna som han våldtar klipper av honom tre fingrar
- Lasse Näslös – näsan blir avhuggen i strid
- Lasse Enögd – en bonde som han stjälar från sticker ut hans ena öga
- Lasse Öronlös – han mister örat i strid

Bit för bit av Lasse försvinner men han duger fortfarande till krigsmaskin! Lasse lär sig av de tyska legoknektarna att ”rätten sitter i spjutstångs ände/spjutets spets”, det blir den fanan han följer. Han lär sig plundra, våldta och bränna. Men han lär sig också frukta bönderna för de ”stack gärna i ryggen, de låg i bakhåll, de lade sig i feigt försåt bakom sina bråtar i skogen och sköt lömska pilar”. När jag läser detta tänker jag på hur kolonialmakter framfört samma klagan, hur gerillarörelser kritiserats för samma sak!

Till slut inser även Lasse att knektlivet är uselt. Han söker upp prästen men får ingen hjälp, för fader Niklas hör hos Lasse krigets stämna. Lasse återvänder till slut hem, hans mor, änkan (fadern Mårten dödad pga. gränshandel), ger honom mat och husrum. Hon känner igen honom men säger inget förrän han ska gå: ”Vem födde jag? Vem är min son? Skall jag vidkännas honom?” Lasse vågar inte höra svaret, springer sin väg och blir en vålnad som drar runt i bygden och varslar om onda tider.

Motpolen till knekten Lasse är prästen, fader Niklas:

Det är fader Niklas som skriver till sin ämbetsbroder Gunnar i Fridlevstad och varnar att kung Gustav gett order om anfall mot danskt område, men fader Niklas vill att de träffas på Furs bro för att åter bekräfta den gamla gränsfreden.

Det är fader Niklas som ringer i kyrkklockan för att varna, både egna sockenbor och grannarna på andra sidan gränsbäcken. Han drar i repet tills han nästan svimmar. Så finner knektarna honom, och vill genast hänga honom som förrädare. Men först ska han visa dem var mat och öl finns. Under tiden de festar stänger de in prästen i svinstian.

Fader Niklas känner att hans hjärta snart slutar slå ”Men där han låg på svinens bädd betogs hans själ av en sällsam glädje: bland ogärningsmän vart jag ock räknad. Fridsfursten tjänade jag. Förrädare blev jag. Jag förrådde kriget för fredens skull.”

För mig är detta en av bokens mest gripande meningar!

Bonde/gränsfreder, mot anfallskrig, detta är romanens viktigaste budskap, för budskap – ställningstagande har alla Mobergs böcker! Som Anna-Karin Carlstoft Bramell skriver i sin utmärkta avhandling *Vilhelm Moberg tar ställning*: ”En viktig utgångspunkt är att själva ställningstagandet var essentiellt i Mobergs skrivande gärning.” Egentligen är det nog så med allt författarskap, även om läsaren och ibland författaren själv inte är medveten om det!

Som ung var Moberg antimilitarist, liksom Valter Sträng, huvudpersonen i *Soldat med brutet gevär*. Moberg ändrar sig under 30-talet inför det växande hotet från Hitlertyskland (beskrivet i *Giv oss jorden!*, 3:e delen av Toring-triologin, där *Sänkt sedebetyg* och *Sömlös* är de andra två) och Moberg gör både beredskap själv samt agiterar för ett stärkt försvar, samtidigt som han vänder sig mot censur och eftergifter som enligt honom försvagar försvarsviljan.

Min bild av Mobergs syn på försvar/krigsmakten, militärt våld som helhet är ungefär ”ett nödvändigt ont” och det ska då finnas för att försvara landets territorium, inte till att angripa andra länder!

Det är just den Moberg vars stämman talar i *Förräddarland*. I romanen träffas bönderna på bron över Furubäcken, i verkligheten var det Furs bro över Lyckebyån. Vid Furs bro slöts i verkligheten bondefreder vid flera tillfällen, minst nio gånger under åren 1361 – 1677. Texten från 1505 är bevarad och talar sitt tydliga språk än idag:

Vill någon av deras herrar göra någon upprensning eller skada in uppå den andra herrens land och får allmogen det veta, då skall de stå varandra bi och ingen skall följa sin herre längre än till landamäret”, dvs. gränsen.

Och lika tydligt talar texten från 1657:

”Har vi slutit fred och nabolig sämja och givit varandra inbördes försäkran att, oaktat mellan båda kronorna Sverige och Danmark var ofrid, skulle dock ingen av dessa socknars män falla in på varandra och med mord, rov och brand tillfoga varann någon skada utan redlig grannsämja sins emellan hålla såsom tillförne. (Gösta Hulténs bok *Vägen till Lyckeby*, ss 167, 169)

Detta är lite av verkligheten bakom romanen *Förräddarland*, och så här skriver Moberg:

En kväll i skördemånaden samlades män från socknen i norr och socknen i söder på bron över Furubäcken (...) Här på ekstockarna, som var utlagda över gränsvattnet, hade landamärets bönder så långt någon mindes tillbaka, stämt möte i gemensamma ärenden. Här befann de sig varken i Sverige eller i Danmark; de stod på bron som förenade rikena (...)

Detta Herrans och världens år hade solen skinit (...) och jorden var välsignad med en grann gröda. (...) Men just när de hade vässat sina eggjärn för att bärga brödets säd kom en maning till dem fjärran ifrån: De skulle gå ut och bränna fränders och vänners hus, plundra deras egendom och ta deras liv.

De båda grannsocknarnas bönder hade i lång tid nekat att lyda ofredens uppåd, som ständigt återkom. Skulle de åter och åter gå ut och fördärva varandra bara därför att de bodde på varsin sida om Furubäcken? De stämde istället möte här på bron för att hjälpa och bistå varandra.

Deras tänkesätt var simpelt: om jag inte går ut och bränner min grannes gård, så får jag ha min egen obränd. (...) Makter fjärran ifrån manade dem ut, men de stannade hemma: De hade för sig att det var bäst för dem själva. (...)

Furubäckens ström sorlade stilla och rofyllt under stockarna och glimmade i fackelskenet. Högt över furukronorna satt fullmånens Gubbe på himlen och blickade nyfiket ner på den grå bondeskocken, som stod tätt ihopträngd på brovirket. (...)

Sockenprästen från svenska sidan var liten och späd till växten och mycket mager. Men han hade en kraftig predikostämma, som (...) ljöd stark under bar himmel (...). Böndernas sorl tystnade; hans ord gick fram till alla på bron: (...)

***Pro primo:** Vi som bygga och bo i Vissefjärda socken i Värends land och i Fridlevstads socken i Blekinge land vilja allt framgent hålla fred inbördes och leva med varandra i naboelig sämja, såsom samborna bröder, oaktat fejd är pågående mellan kronorna Sverige och Danmark.*

***Pro secundo:** Våra socknars män lova och tillsäga på sin ära och mandom det de icke skola falla in på varandra och med mord, rov och brand tillfoga varandra skada utan redlig grannsämja sins emellan hålla såsom tillförene.*

***Pro Tertio:** Om vårt herrskap gör uppresning i det ena riket emot det andra och vi få detta veta, skola vi det andra landet förvarna och varsko, såsom gode och besvurne dannemän, och ingen av oss skall vara sitt herrskap följaktig över landamäret. (...)*

Fader Niklas (...) ord gick fram från strand till strand, från rike till rike, när han ropade med sin kraftiga predikostämma:

Är vår sockenfred besvuren och bekräftad?

Det jakande svaret kom kraftigt och samfällt, det hördes som från en enda stämma och ur en enda strupe. (*Förräddarland* s. 81-85)

Boken återger alltså nästan ordagrant den historiska verkligheten. Moberg såg dessa bondefreder som folkets fred mot herrarnas/kungarnas krig medan kungen såg det som förräderi... Moberg är inte längre pacifist, det finns ett berättigat våld, men han är heller ingen vän av angreppskrig, hans åsikt kan beskrivas som den som uttrycks i bondefreden: ”ingen skall följa sin herre längre än till landamäret”.

Denna Mobergs inställning framkommer redan i *Svensk strävan* som kom ut 1941 och som försvarsstaben lät trycka upp i 10 000 ex. att dela ut bland de inkallade. Den kan läsas som en lite högstämd hyllning av fosterlandet för att stärka försvarsandan, men Moberg skriver också: ”Mycken tid och kraft och goda mäns liv förspilldes också på krigståg på andra sidan havet vilka icke alltid förefaller ha varit oundgängliga för rikets försvar. Svenska bönder gick villigt ut att för att värja sin hembygd, men det förekom att de gjorde invändningar, till exempel när de skulle skickas över till Polen, vilket kan förefalla oss nutida svenskar oförklarligt.” (*I angeläget ärende*, 1941, s. 167)

Moberg var under andra världskriget en stark anhängare av Finlands försvarskamp – men han förespråkade inte att Sverige som land skulle delta i

kriget. Ännu tydligare i frågan vad försvaret ska användas till blir Moberg i efterordet till den nya upplagan av *Den okända släkten* (1968). Med syftning på Vietnamkriget skriver Moberg:

Jag anser inte att Amerika har några godtagbara skäl att föra krig i Asien... jag kan inte på något sätt se det som USA:s försvarskrig. Den väldiga amerikanska kontinenten är ju inte på något sätt hotad av Nordvietnams folk även om dess regim är kommunistisk...

Världens starkaste militärmakt (...) öser ständigt bomber över Nordvietnams arma bönder (...) och offret för USA:s bombningar är ett primitivt bondeland som inte kan nå angriparen med motsvarande terrorvapen i dennes eget land (...). Vi borde vid det här laget ha genomskådat en av världshistoriens största och ödesdigraste lögner: att ett folk kan försvara sitt fosterland genom att angripa andra folk, att fosterlandet kan försvaras även i andra länder. (s 134)

Moberg återkommer till gränsfrederna/bondefrederna i *Min Svenska Historia* (1970-71) och skriver med gillande om hur minnet av bondefrederna levde kvar i släktled efter släktled. Han nämner att Riksdagsmannen Jonas Jonasson från Gullaboås (grannsocknen till Vissefjärda) inspirerades av dessa bondefreder och kanske var den förste i världen att i Sveriges riksdag år 1869 motionera om fred och avrustning. Jonas Jonasson menade att denna idé blev allt mer populär bland folken men regenterna uppmärksammade det allt mindre och han föreslog ett slags FN med hänvisning till bondefrederna! (s. 195)

Jämför detta med det tongivande budskapet från dagens media och överhet som bara ser militära lösningar på alla konflikter: upprustning, att Sverige ska närma sig/gå med i Nato, att Sverige ska skicka soldater och stridsflyg till andra länder o.s.v. För mig gör detta romanen *Förräddarland* högaktuell!

Moberg gör i andra delen av *Min svenska historia Från Engelbrekt till och med Dacke* också en jämförelse mellan bondefrederna och Andra världskrigets samlingsregerings neutralitetspolitik:

Innan smålänningarna bestämde sig ville de se vem som skulle segra – en opportunistisk och oheroisk hållning, som påminner om Sveriges neutralitetspolitik under andra världskriget. Men syftet och ändamålet därmed – fredens bevarande – var lika gott och mänskligt förklarligt på 1500-t som 400 år senare. (s 192)

Jämför detta med när Moberg var som mest okritisk USA-beundrare kring 1950; då häcklade han de s.k. ”neutralitetsidioterna”, alltså den s.k. tredje ståndpunkten, och ville att Sverige skulle gå med i Nato. Det är sannerligen två olika Moberg!

Man kan diskutera den exakta innebörden i ordet *antimilitarist*, som Moberg var som ung: betyder det helpacifist? Eller emot militär vars uppgift är att slå ner uppror för att bevara klassherravälde, eller föra anfallskrig i andra länder?

Säkert är att Moberg under 1930-talet inser nödvändigheten av att ”stå det onda emot” även med vapen (utmärkt skildrat i *Giv oss jorden!*). Under krigsåren gör Moberg både beredskap själv och agiterar för ett starkt försvar.

Min bild av Mobergs syn på försvar/krigsmakten, militärt våld som helhet är: ”ett nödvändigt ont” och det ska vara för att försvara landets territorium – inte angripa andra länder! Eller som det uttrycks i bondefrederna: ”Icke följa herrskapet över landamäret”.

Förräddarland har gjort ett starkt intryck på mig, både genom sina skönlitterära kvaliteter och genom sitt budskap. Moberg gör i den ett tydligt ställningstagande:

- mot krig men framför allt anfällskrig i överhetens intresse. Därför går det ihop med hans engagemang för ett starkt svenskt försvar under andra världskriget.
- Romanen visar också på den radikale Mobergs återkomst, något som började redan med *Din stund på jorden*, ja kanske i slutet av Utvandrareposet.

Jan-Erik Pettersson noterar i sin intressanta artikel ”I skuggan av Utvandrarerna” i *Ordfronts Litterära magasin* (dec 2014) att det sker en märkbar förändring i Utvandrarsviten, från optimismen hos den framåtsträvande Karl Oskar till ett slut i vemod och sorg. Karl Oskar fortsätter in i det längsta att planera för allt större och mer imponerande hus åt sin familj men så dör Kristina. Denna omsvängning har även Jens Liljestränd noterat i avhandlingen *Mobergland* (2009) men knyter det till svårigheterna med publiceringen i USA av de två sista delarna i Utvandrarsviten. Jan-Erik Pettersson uttrycker det istället: från framgångsrike entreprenören Karl Oskar till förlorarna Kristina och Robert. ”Utvandrarromanen segrar till sist genom att skriva två förlorares historia.”

Själv ser jag ser detta som en del i en längre ”vågrörelse” i Mobergs liv = författarskap. Den under ungdomen radikale glider med framgångarna över till den mer etablerade och, speciellt under sent 40-tal och tidigt 50-tal, den oreserverat USA-beundrande Moberg som på 1960-talet åter blir den mer eftertänksamme och radikale samhällskritikern. Albert Carlson i *Din stund på jorden* och fader Niklas i *Förräddarland*, speglar detta. Än tydligare blir det i *Min Svenska Historia*.

Moberg ville med *Förräddarland* dra fram en, om inte utelämnad, så dock nedtonad del av vår historia, nämligen bondefrederna/gränsfrederna. Moberg skriver ju i *Otrons artiklar*: ”Hur tillgår historieförfalskning? Svaret är: genom urval och utelämnande (...). Genom detta utelämnande blir bilden av det förflutna förfalskad för oss.” (s. 39-40)

Förräddarland är alltså en del i Mobergs kamp under sina sista år mot historieförfalskning – för folkets historia.

Under sina sista år hade Moberg mycket kontakt med Sven Delblanc. *Broder Ville, käre snälle Sven* (2006) ger en inblick i detta. I boken finns bland annat en artikel där Delblanc beskriver hur han söker hindra Moberg från att deppa ner

sig i arbetet med *Min Svenska historia*. Delblanc påpekar att Moberg redan skrivit folkets historia – och mycket bättre, i sina romaner!

Det är också Sven Delblanc som, enligt min mening, skrivit det bästa eftermälet över Vilhelm Moberg:

Listan blir lång, ja, ingen kan förneka det, han lyckades fylla sin stund på jorden med gott och meningsfullt arbete (...).

Teoretiskt intresserade skall finna mycket att säga och skriva om hans medvetenhet och ideologiska insikter, på gott och ont. (...) För de folkmassor som anammade och läste hans verk är det viktigaste att hålla i minnet, att han kom av folket och blev folket troget. Rättvisa, frihet och solidaritet förblev hans ledstjärnor, så länge hans blick kunde skönja deras ljus. Han förblev till slutet en kamrat.

”Kamrat var ordet som förpliktade, det största ordet på jorden” (*Broder Ville, käre snälle Sven*, s. 113, först publicerat i *Folket i Bild/Kulturfront* nr 20 1973, som Moberg med glädje såg födas 1971)

När jag tänker på:

- svenskt krigsflyg i Libyen och det totala kaos det medverkade till
- svenska soldater i Afghanistan och hur USA-trupperna de slogs tillsammans med bombar sjukhus, deras brittiska allierade medverkar när patienter och anhöriga slits ut från Svenska Afghankommitténs sjukvårdskliniker och avrättas, hur våldet bara ökar
- när politiker och media, liksom 1941, söker skapa stämningar för ett nytt korståg österut

Då tänker jag på hur högaktuell Vilhelm Moberg är!

Vilhelm Moberg som journalist – i krig och fred

Av Lars-Åke Engblom

När Publicistklubben vid millennieskiftet ordnade en omröstning (på webben) bland sina medlemmar om vem som borde utses till 1900-talets bästa journalist blev resultatet detta:

1. Vilhelm Moberg, 283 röster
2. Barbro Alving (Bang), 214 röster
3. Torgny Segerstedt, 209 röster
4. Jan Guillou, 174 röster
5. Jan Olof Olsson (Jolo), 71 röster

Det var ett resultat som överraskade många. Författaren Vilhelm Moberg, före presslegendarer som Bang, Jolo och Torgny Segerstedt. Hur skulle man tolka detta?

Ja, en förklaring som fördes fram var att den typ av journalistik som Moberg bedrev – grävandet, granskandet och det subjektiva ställningstagandet – sammanfaller med det ideal som dagens journalister har. Moberg var helt enkelt före sin tid eller låg rätt i tiden för de journalister som internet-röstade vid millennieskiftet.

Men i vad mån var han journalist? Det beror på vad man menar med en journalist. Det finns ju många sorter. Opinionsbildare, reportageskribenter, nyhetsreportrar, radio/tv-referenter, tidningsmakare etc.

Men *journalistik*, det var något som Moberg ägnade sig åt i över 50 år. Parallellt med författandet. En gång journalist, alltid journalist – som han skrev i memoarboken *Berättelser ur min levnad*. Journalistiken hade alltid en central roll i hans skrivande, fast den av många sågs som en bisyssla.

Moberg har själv blickat tillbaka på sin journalistiska bana i en rad artiklar och böcker. Dessutom blev hans journalistik år 2007 föremål för en doktorsavhandling, av Anna-Karin Carlstoft Bramell med titeln *Vilhelm Moberg tar ställning*. Jag hade glädjen att få vara opponert på denna och kommer att på flera punkter anknyta till Anna-Karins utmärkta avhandling, liksom göra en del egna reflexioner baserade på mitt kapitel om efterkrigstiden och 1950-talet i *Den svenska pressens historia*.

Anna-Karin Carlstoft Bramell driver i sin avhandling tesen att Mobergs skönlitterära och journalistiska texter är varandras förutsättningar. Oavsett genre återkommer samma teman och frågeställningar och det finns många förbindelse-länkar verken emellan. Journalistiken och författandet bör alltså ses i ett sammanhang, en slutsats som är lätt att instämma i. Och den bedrevs alltså både

i krig och fred. Men i bildligt avseende befann sig pacifisten Moberg ständigt i krig, på opinionsbildningens fält.

*

Om Mobergs barndom och uppväxt har berättats i andra sammanhang, men sin första kontakt med journalistiken fick han redan 1912, då han deltog i en tävling utlyst av *Aftonbladets* bilaga *Brokiga Blad*. Med berättelsen ”Svens hund” tog han artonde pris. Lite senare började han skicka in små betraktelser till tidningar, först till *Smålandsposten* som 1916 tog in en novell och ett brevkort från Moshult och till *Säningsmannen* där han fick en hel del inlägg publicerade i linje med de ideal tidningen förespråkade såsom fred och nykterhet. Det var ungefär samtidigt som han läste på folkhögskolan i Grimslöv.

Men hans journalistiska ambitioner var vidare än så. Han annonserade upprepade gånger i *Dagens Nyheter* efter en plats på en tidningsredaktion och fick till slut en oavlönad volontärplats på *Wadstena Läns Tidning*. Där togs han om hand av tidningens redaktör Pälle Segerborg, som kom att få stor betydelse för den unge Moberg.

Moberg skriver i ett kåseri 1965 hur han första dagen berättade för Segerborg att han inte alls delade tidningens politiska hållning – den var frisinnad och frireligiös – men Segerborg hade svarat: ”Ja, jag förstår vad ni är, men Ni får vara vad fan Ni vill, socialist eller kalvinist eller muhammedan, jag ska göra er till en bra journalist”.

Socialist var också vad Moberg var under ungdomsåren. Och 1923 började han även medarbeta i det socialdemokratiska partiets huvudorgan, *Social-Demokraten* med först noveller, sedan med politiska kolumner under signaturen *Dackeson*. Det här blev ett lyft för Moberg, här fick han ett riksspritt forum för sina ofta satiriska och samhällskritiska inlägg. Fram till 1927 publicerade han sig nästan varje vecka i *Social-Demokraten*.

Lika frekvent, fast under mer än tio års tid, förekom han i familjetidningen *Smålänningen* med personligt färgade samtidskrönikor under en annan signatur, *Kniva-Heren*.

Över huvud taget var han en mycket flitig frilansskribent under 1920-talet, under signaturen *Ville i Momåla* skrev han regelbundet berättelser för ett 20-tal tidningar. Samtidigt hade han under dessa år sin längsta anställning, som *Nya Växjö-Bladets* lokalredaktör i Alvesta från december 1922 till april 1927. Hans mest kända bedrift från den här perioden är rapporteringen från ett rånmord i Grimslöv där han inte bara livfullt refererar utan även ser som sin uppgift att hjälpa polisen att lösa mordgåtan.

Moberg var radskrivare, vilket innebar att lönens storlek helt berodde på hur många rader som publicerades. Det måste alltså hända så mycket på den ort lokalredaktören bevakade att det räckte till hans uppehälle. ”Det var radskrivarens förbannelse”, som Moberg konstaterade i en tillbakablick. Sju öre

raden var arvodet, men pengarna skulle tas från annonsintäkterna, som det ålåg honom själv att dra in till tidningen. Under samma villkor arbetade många lokalredaktörer i den svenska pressen vid denna tid, ett arrangemang som var omdiskuterat inom den fackliga organisationen och länge fördröjde lokalredaktörernas anslutning till Svenska Journalistförbundet.

Men någon direkt nöd gick nog inte på Moberg, eftersom han samtidigt var en flitig krönikör och frilansskribent i ett stort antal tidningar. Dessutom kunde han redan från 1927 börja leva på sitt författarskap efter sin första succé med lustspelet *Kassabrist*. Författeriet gav detta år 11 000 kronor, journalistiken 900 enligt den noggranna bokföring som Moberg gjorde under sina första år.

Samtidigt fick Moberg med sig många användbara erfarenheter som inte går att värdera i pengar från de tidiga journaliståren. Rättegångsreferaten gav honom till exempel gav goda möjligheter att studera den mänskliga naturen liksom en konflikt med en tidningsägare som lyfte ut en notis om en rattfyllerist, som råkade vara släkt med ägaren. Den episoden återkom i Mobergs första samhällskritiska roman, *A P Rosell, bankdirektör*.

Han lämnade dock inte journalistiken trots att han nu inte behövde den för sin försörjning. Parallellt med sitt författarskap gav han sig på 30-talet in i samtidsdebatten i olika publikationer och inom vitt skilda samhällsområden som spanska inbördeskriget, Oxfordrörelsen och kvaliteten på den svenska filmen. Och naturligtvis krigshotet som för en tid fick Moberg att lägga det skönlitterära författarskapet åt sidan för att ge sitt starka politiska engagemang fritt spelrum.

*

Under krigsåren övergav Moberg slutgiltigt ungdomsårens socialistiska hemhörighet och blev en skarp kritiker av den socialdemokratiskt ledda samlingsregeringen. Särskilt aktiv blev han i Finlandsfrågan. Han var mycket besviken över att den svenska hjälpen till Finland inte var större. Så långt som till att förespråka ett militärt ingripande gick han dock aldrig. Pacifisten Moberg lät sig också inkallas i flera perioder under beredskapstiden.

Han reste även till Finland i mars 1940, vid tiden för den första freden mellan Finland och Sovjet, för att samla material till en serie tidningsartiklar, men fick dem inte publicerade. Inte heller när han samlade dem i en bok, som fortfarande ligger outgiven på Kungliga Biblioteket. Tor Bonnier, som fick manuset samma dag som Danmark och Norge ockuperades, hävdade att boken var alltför aggressiv och polemisk för att förlaget skulle ge ut den. I besvikelsen över att inte få sin stridsskrift tryckt antecknar Moberg i sin dagbok den 9 april 1940: ”Nu har det Ofria Ordets tid gått in”.

Han blev också samma år refuserad av *Dagens Nyheter* och ytterligare fyra tidningar för en artikel om tryckfriheten med rubriken: ”Vapnet som inte får utlämnas”. Vapnet var alltså tryckfriheten. Han upplevde att han måste få säga sanningen om regeringens planerade censurlag (som faktiskt kom till stånd, när

Sverige var som hårdast pressat av nazi-Tyskland, men som aldrig tillämpades och avskaffades så snart kriget var slut). Till slut skickade han sin artikel till *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och dess redaktör Torgny Segerstedt. Två dagar senare kom artikeln att läsas på Handelstidningens tredjesida.

Segerstedt hälsade också Moberg välkommen som medarbetare i ett brev som Moberg sparade och som inleddes på detta sätt: ”Jag ber att få tacka för Eder utomordentliga artikel. Om ännu någonting kan göra intryck på det bridge-gång, som i detta land fungerar i regeringens ställe, borde det vara denna artikel.”

Därmed hade Moberg hittat sin viktigaste kanal för sin journalistik under krigsåren. I boken *Segerstedt-striden*, som han gav ut 1945, samma år som Segerstedt avled, skriver Moberg: ”Jag kunde nu alltid arbeta i den förvisningen att Segerstedt skulle ta in vad jag skrev, även om det rörde de ömtåligaste politiska frågor”.

Mobergs artiklar publicerades på tidningens mest framträdande plats, tredjesidan, som Segerstedt vid sitt tillträde som redaktör hade gjort till den svenska pressens första renodlade kultursida. Handelstidningen blev alltså en viktig plattform, men vid sidan av tidningsartiklarna, stridsskrifterna och böckerna reste också Moberg runt i landet och höll föredrag. Han angrep både tryckfrihetspolitiken och utrikespolitiken och vände sig med kraft mot den officiella retoriken.

Anna Karin Carlstoft Bramell menar i en sammanfattning av Mobergs verksamhet under krigsåren att Moberg framför allt var patriot. Hans texter tar sitt avstamp i frågan om hur den svenska friheten ska bevaras. Den är hotad, men vilken makt som hotar den är i sammanhanget mindre viktigt. Sverige är ett fritt land sedan urminnes tider och att värna friheten och oberoendet är att värna hedern. Moberg ger sig själv rollen som folktribun och skapar sin egen retorik genom att ständigt framstå som kompromisslös. På så vis gjorde han sig samtidigt omöjlig i de regeringstrognas kretsar.

*

De första efterkrigsåren har uppfattats som en mellanperiod i Mobergs journalistiska eller samhällskritiska verksamhet. Men även under dessa år var Moberg en mycket närvarande polemiker i den svenska politiska debatten. Han angrep den svenska neutraliteten, gisslade byråkratiseringen av samhället – delade upp svenskarna i de som fyllde i och de som skickade ut blanketter – förespråkade ett svenskt medlemskap i Atlantpakten och kritiserade de författarkolleger som förfäktade den så kallade tredje ståndpunkten. Mobergs världsbild var enkel; diktatur i öst, demokrati i väst. Likväl värjde han sig mot att ta partipolitisk ställning.

Han publicerar sig dock huvudsakligen i borgerliga tidningar med syndikalistiska *Arbetaren* och *Folket i Bild* som främsta undantag. Och den liberale

debattören Johan Norberg menar i sin bok *Motståndsmannen Vilhelm Moberg*, som kom 1997, att det mesta som Moberg skrev kan läsas som liberala pamfletter. Men till den direkta partipolitiken lät han sig alltså inte låna.

*

Den journalistiska insats som Moberg mest förknippas med i dag är den kampanj i rättsfrågor som han bedrev på 1950-talet, främst i tidningen *Arbetaren* och på uppmärksammade möten i föreningen Rättsvärnets regi.

Moberg blev också själv en av de viktigaste aktörerna i dessa på sin tid så uppmärksammade men idag nästan bortglömda händelser. Den handlade om tre-fyra affärer, som i och för sig var åtskilda, men genom att de pågick samtidigt och handlade om anklagelser från myndigheters och ämbetsmäns sida kom de att kopplas samman. Huvudpersonerna var pastor Karl Erik Kejne som kritiserat polisen för att inte ingripa mot kretsar som utnyttjade ungdomar på glid, direktören Knut Haijby som pressat hovet på pengar för att inte yppa en påstått homosexuell förbindelse med kung Gustav V och rådman Folke Lundqvist som häktats för en rad trolöshets- och bedrägeribrott.

Moberg lade ner ett omfattande researcharbete, enligt egen uppgift, ett halvår för att studera bara en av dem. I ett av de föredrag han höll avslöjade han att han olovligt fotograferat hemligstämplade handlingar som han kommit över i ett av fallen.

Carlsoft Bramell menar i sin granskning av dessa affärer att Moberg ibland lät sig ryckas med av fantastiska historier och rykten; han framstår som alltför okritisk i sitt förhållningssätt till både Kejne och Haijby. Hon poängterar att Moberg går ut ur journalistens traditionella, objektiva roll när han presenterar sina efterforskningar. Han vill aktivt förmå publiken att ta ställning och därtill agera.

I Mobergs ögon bar dock inte bara myndigheterna ansvaret för att situationen blev så infekterad i dessa rättsrötefall. Han anklagade också pressen för att man väjde för komplicerade och politiskt känsliga skeenden. Moberg ansåg att de svenska journalisterna var fega i jämförelse med till exempel de amerikanska.

Mobergs ställning som opinionsbildare är allra starkast under dessa år. Moberg betraktades då som en inofficiell JO och fick tusentals brev från människor som kände sig kränkta av myndigheterna. Hans roll skulle idag närmast kunna jämföras med *Uppdrag Granskning* i SVT.

*

Det kan vara skäl att stanna till lite vid diskussionen om objektiviteten. Moberg tog alltså så gott som alltid själv ställning i sina artiklar. Det strider mot det objektivitetsideal som blev rådande inom den professionella nyhets- och samhällsjournalistiken under 1960-och 70-talen, först och framför allt inom radion och televisionen och sedan inom dagspressen. Objektivitetsbegreppet delades in i saklighet och opartiskhet.

Om sakligheten rådde inga delade meningar och det var något som Moberg hade fått med sig redan från redaktör Segerborg på *Wadstena. Läns Tidning*. Varje textrad, varje ord, varje bokstav i tidningen skulle folk tryggt kunna lita på. I efterhand hävdade Moberg att denna regel följt honom genom livet och präglat honom. Men i vad mån kunde man kräva eller förvänta att en journalist skulle vara opartisk under Mobergs mest aktiva journalistiska period?

Ja, inom Sveriges Radio förstås, som på den tiden närmast hade karaktären av myndighet. Men hur såg det ut i tidningsbranschen? Ja, där var partipressen alltjämt förhärskande. Så sent som i slutet av 1950-talet gjordes en undersökning som visade att de flesta journalister arbetade på en tidning, vars politiska linje de sympatiserade med. Detta färgade ofta av sig även i nyhetsrapporteringen. Motsvarigheter till Mobergs kampanjjournalistik, om än inte lika intensiv, går att hitta på nyhetsplats i både borgerliga och socialdemokratiska tidningar vid denna tid.

Bo Strömstedt aktualiserade i sin recension av Carlstoft Bramells bok, ett tillfälle då en radiointervju med Vilhelm Moberg klipptes ner till ingenting och frågor om opartiskhetskravet helt enkelt var ett användbart gömställe för det som i ögonblicket kändes olämpligt och provocerande. Om Moberg inte fick vara Moberg och tala som Moberg, varför då fråga honom, frågar Strömstedt. Och fortsätter:

Torgny Segerstedt var inte opartisk ens när Gustav V på slottet hutat åt honom att 'blir det krig är det ditt fel'. Vilhelm Moberg var inte opartisk när han till sist i vrede och sorg talade om det nobelpris som Alexander Solzjenitsyn tilldelats men inte fått ta emot. Hans sista gammaltestamentligt vrede tv-debatt med Olof Palme handlade om Solzjenitsyn. Hans sista hisnande journalistiska önskan var att, för Expressens räkning, inkognito fara till Sovjet för att där möta Solzjenitsyn inkognito....

Opertisk var han inte – och ännu i disputationssalen i Lund känns det som en uppfordran, skrev Bo Strömstedt 2007.

*

Strömstedt och *Expressen* gav 1959 Moberg en möjlighet att blicka framåt och upprätta en önskelista inför det kommande decenniet.

Han listar tio företeelser:

Han vill avskaffa monarkin, första kammaren, statskyrkan, byråkratsamhället och sekretesslagen. Så vill han skapa ett folkomröstningsinstitut efter schweizisk modell, likhet inför lagen, en appellationsdomstol för oskyldigt dömda, en utredning för att undersöka brottsligheten bland ämbetsmän och en lag som förhindrar att friska människor förklaras sinnessjuka. Han summerar därmed huvudpunkterna i sin egen samhällskritiska eller journalistiska gärning under decenniet, den fungerar också i som en god sammanfattning av Mobergs mest stridbara period.

Han kunde ha lagt till: avskaffa radio-och TV-monopolet, ”Vår Herres radio-och TV-monopol” som han rubricerade en artikel i *Arbetaren* 1968. Varför inte detta önskemål kom med på listan är lite förvånande, eftersom han ofta kom i konflikt med radions programregler och uttolkare under 1950-talet, som i det exempel Bo Strömstedt syftade på i sin recension.

Radion var naturligtvis i slutet av 1950-talet – med en huvudkanal och före tv:s genombrott – ett perfekt medium för Moberg om han ville nå hela folket. Han ställde dock sådana krav att medverka, främst rätten att kritisera myndigheter och enskilda personer, att Radiotjänst inte lät honom framträda på hans egna villkor. För det fick han också kritik av *Dagens Nyheter*s chefredaktör Herbert Tingsten, den andre giganten i 50-talets publicistiska debatt, för att han krävde privilegier som inga andra fick. Moberg tillhörde annars inte Mobergs motståndare, Moberg medarbetare ofta i Tingstens tidning.

Moberg ville se en oberoende radio, lika fri som pressen – efter amerikanskt mönster.

Man kan dock stillsamt undra vad han hade tyckt om dagens radio- och tv-struktur och medieutveckling över huvud taget. I vilket fall som helst hade han kunnat glädja sig åt att den typ av journalistik som han företrädde – grävandet, granskandet och det subjektiva ställningstagandet – är den modell som många i dagens journalistgeneration har som rättesnöre. Allt fler unga journalister vill bli krönikörer, för att på redaktionell plats uttrycka sina åsikter.

Man kan också undra om vi någonsin kommer att få uppleva en sådan publicist som Moberg. Han blev alltså inte bara postumt hyllad vid millennieskiftet som 1900-talets främste journalist utan samtidigt valdes han till Århundradets författare för sin utvandrarserie i en stor omröstning som tidskriften *Biblioteket i fokus* ordnade. Därtill står han med ett oslagbart rekord i den public service-television han så ofta gisslade, när *Raskens* på 1970-talet blev tv-serie och fick 75 procent av svenska folket – 6 miljoner – att slå sig ner framför tv:n. Ett nationsrekord som tangerades på Island sommaren 2016, då 75 procent av islänningarna satt vid apparaterna då. Island besegrade England i fotbolls-EM.

Att tv-dramatik kan bli en nationell angelägenhet på samma sätt som en våldsamt upphaussad fotbollsmatch kräver en författare som Vilhelm Moberg.

För vilken journalistiken också var ett viktigt instrument.

Pacifisten Vilhelm Moberg

Av Ingrid Nettervik

Som bekant föddes Vilhelm Moberg i ett soldattorp i Moshultamåla. Fadern var indelt soldat som hans far och hans farfar hade varit. Man kan fundera över hur Karl Gottfrid Moberg reagerade när sonen Karl Artur Vilhelm tidigt blev pacifist. Som 11-åring arbetade Vilhelm (då med tilltalsnamnet Karl) i likhet med många andra barn från bygden på Modala glasbruk som inbärare. Där mötte han socialismen i Hinke Berggrens tappning och blev så kallad unghinke. Det innebar att han stöttade kampen för att störta kapitalet, nedkämpa monarkin, kyrkan och försvarsmakten. Han, soldatsonen, bar med stolthet antimilitaristmärket med det brutna geväret.

Titeln på den självbiografiska romanen *Soldat med brutet gevär* (1944) betonar den pacifistiska inställningen hos romanens huvudperson Valter Sträng, Mobergs alter ego. Valter arbetar på Ljungdala glasbruk och köper där antimilitaristmärket. Han är rädd om det och bär det endast på lördagar och söndagar när han har kavaj.

Så bar han märket med det avbrutna geväret både som en prydnad och som ett bevis och vittnesbörd om sin tro och tillhörighet. Det satt där som en röd, glödande fläck på bröstet, som ett för alla synligt tecken. Han bar ett märke som av blod på bröstets vänstra sida, han bar ett litet blodrött extra hjärta utanför det riktiga hjärtat. Och detta visade nu alla människor vart hans riktiga hjärta hörde och vad det klappade för. Det märket blev hans trostecken och hans stolthet. (110 f.)

I ett förord till en nyutgåva av romanen 1972 skriver Moberg: Jag ”har lånat Valter stora stycken av mitt eget liv som barn och yngling, en mängd upplevelser från den tiden. Jag har gjort de erfarenheter som jag har tilldelat honom, jag har haft hans glädjeämnen, erfärut hans sorger och lidanden, känt hans besvikelser, hängivit mig åt hans grubbel över tillvarons gåta, över livets mening och ändamål.” Moberg framhåller också att Valters liv som kroppsarbetare i skogen, på glasbruket, på torvmossen och i lantbruket varit hans eget. I likhet med Valter deltog han i nykterhets- och arbetarrörelsen och var medlem i en vänstersocialistisk ungdomsklubb. Valter är en antimilitarist och klasskämpe som gör uppror mot ett samhälle som styrs av fyra makter: ”Tronen, Svärdet, Altaret och Penningpåsen”. Detta bör därför också stå för Vilhelm Moberg själv. Svärdet som symbol för kriget är en av dessa makter.

Till skillnad från Valter Sträng blev Moberg själv dock aldrig någon klasskämpe påpekar han, och han hade aldrig någon föresats att bli politiker. Men att pacifismen är en övertygelse han bar med sig livet igenom, visar hans

övriga författarskap, även om han gjorde en paus under den tid som andra världskriget varade. Och i likhet med Valter Sträng motsatte han sig all form av överhet.

Rekryten slapp pacifisten Vilhelm Moberg dock inte undan. Han fick på grund av sjukdom – drabbades av spanska sjukan och blev allvarligt sjuk – uppskov från militärtjänsten. Men den 28 maj 1921 var det slut på uppskovet. Då ryckte han in på Kronobergs regemente i Växjö. Det är lätt att förstå vad den frihetsälskande unge mannen tyckte om att tvingas genomgå den militära utbildningen med vad den innebar av disciplin och tvång. Så här skriver han i *Berättelser ur min levnad*: ”Kasernlivet kändes för mig som ett oerhört intrång i den mest självklara av en människas rättigheter: rätten till frihet, frihet i både psykisk och fysisk bemärkelse.” Legendarisk är historien om hur Moberg obstruerade mot det militära tvånget, vilket renderade honom åtskilliga vistelser i arresten, en tid som han använde till att på toapapper skriva de raljerande kåserier som publicerades i *Nya Växjöbladet* och påpassligt samlades i boken *I vapenrock och linnebyxor*, som såldes till exerciskamraterna när dessa ryckte ut efter fullgjord tjänst 1921.

Även om boken inte kan läsas som en pacifistisk pamflett är driften med den militära disciplinen Mobergs sätt att uttrycka vad han ansåg om utbildningen till soldat. Den andra bearbetade och utvidgade utgåvan av boken med titeln *I vapenrock och linnebyxor under Gustav V:s och Per Albins beskydd* (1924) gavs i en faksimilutgåva ut som medlemsbok i Vilhelm Moberg-Sällskapet (2016).

Innan Moberg skrev *Soldat med brutet gevär* hade han skrivit trilogin om Knut Toring: *Sänkt sedebetyg* (1935), *Sömlös* (1937) och *Giv oss jorden!* (1939). Knut Toring är bondpojken, som trots att han kan få den kvinna han älskar, lämnar hembygden, Lidalycke by, för att bege sig till storstaden. Där arbetar han i tio år på redaktionen för veckotidningen FRISTUNDEN. Han vantrivs med arbetet där, tycker att han hela tiden läser samma historia i de noveller som skickas in till tidningen, och han drömmer på nätterna om hur han snärjde gäddor i Gölabäcken. Knut gör i romanen *Sömlös* det som jag tror att Vilhelm Moberg hade velat göra men inte måktade med, han återvänder hem, hem till Lidalycke. Han lämnar sonen och hustrun kvar i Stockholm och tar med sig dottern Kajsa. Det kan inom parentes nämnas att Moberg på sitt sätt ändå återvände till hembygden; det gjorde han genom att låta handlingen i merparten av sina romaner och pjäser utspela sig där. Satiren *Det gamla riket* hör till undantagen, och i den historiska romanen *Förrädarland*, Mobergs sista roman, är handlingen förlagd till gränstrakterna mellan Småland och Blekinge.

Livet blir inte så enkelt för Knut. Han får kämpa för det dagliga brödet och han oroar sig för att Kajsa, som flera andra, ska drabbas av barnförlamning. Men det är också annat som stör hans inre lugn, världshändelserna. De krafter som rör sig i Europa gör att man fruktar utbrottet av ett nytt världskrig. Knut ligger grubblande på nätterna. Intighetens bottenlösa brunn öppnar sig under hans fötter och han tänker: ”En enda desperat människa kunde störta människo-

millionerna dit ned. En diktators gud avgör frågan om liv eller död för dem; en skröplig människa skiftar lätt i känsla och sinnesförfattning, men på en enda skröplig människa beror det alltsammans.” (s. 281)

Romanen kom ut 1939, men Moberg har arbetat på den under 1938, och Knut Torings tankar och farhågor överensstämmer med största sannolikhet med författarens. Det Knut tänker, det tänker också Moberg själv. Han hade 1935 varit gäst på det nordiska gästhemmet i Travemünde, men han trivdes inte där utan avbröt vistelsen och återvände hem i förtid. Hitler hade 1933 tagit makten i Tyskland, Machtübernahme, och Moberg fick i Travemünde bekräftelse på sina misstankar om vart Tyskland var på väg. I ett brev till vännen Eyvind Johnson skriver han att han inte kunde stanna på en plats ”där varannan människa är en Führer”. Brevet avslutas med följande galghumoristiska kommentar: ”Någon brevcensur är det väl inte, men annars kan man tro dem om vad som helst. När våra tyska författarvänner säger vad de menar, så viskar de alltid. Jag har försökt skriva detta brev viskande.”

Till förlaget skriver Vilhelm Moberg om sin roman att ”den (...) är min ärliga yttersta vilja och testamente (...). *Giv oss jorden!* kan kanske på de yttersta dagarnas språk kallas ’en beredskapsroman’, en skildring av en svensk mans andliga beredskap detta mörka år 1939.”

Romangestalten Knut skriver på ett arbete med titeln ”*Jorderiket är vårt* (jfr titeln på romanen *Giv oss jorden!*) och det får nu ett nytt kapitel som han inte tidigare hade planerat ”Dröm att dö för”. Säkert är det så att Moberg under arbetet med *sin* roman plågas så av det som sker i Europa att han ser möjligheten att ge uttryck åt sin pacifistiska övertygelse och sin vända inför krigshotet genom sin romangestalt Knut Torings tankar och funderingar. Moberg låter honom lyssna till radionyheterna hösten 1938 om att Hitler och Chamberlain inte kunnat enas och att allmän mobilisering införts i Tjeckoslovakien. Knut ser detta som en ”skammens och den yttersta förnedringens natt.” Skulle en enda människa få bestämma över människornas liv eller död, undrar han.

Knut funderar över hur det skulle kännas att döda en människa, en varelse av samma skapnad som han själv. Skulle han kunna ursäkta dödandet med att han handlat för landets försvar? Att han är oskyldig till det blod han spiller för att han endast lyder order och dödar för statens räkning? Det Knut Toring kommer fram till är: ”Jag godtager icke den uppfattningen. Själv skulle jag aldrig kunna avskutta mig mitt personliga ansvar för den dödade gärningen. Mitt inre skulle aldrig godkänna det försvaret, att jag dödar för svenska statens räkning” (s. 289) och han tänker vidare: ”Om jag nu i morgon, *endast på order*, skulle börja döda, så begynte jag därmed ett nytt liv, som helt och hållet förnekade mitt gamla.” (s. 290). Det är som hörde man Sigfrid i *Din stund på jorden* resonera med sig själv, sedan han låtit värva sig och inser att han inte kan fortsätta en utbildning där han får lära sig att döda människor, men den romanen är ännu inte skriven.

Knut ser inget försvar för dödandet i ”*att jag anser mig tvungen att lyda order*. Då är jag ingenting annat än ett slött djur i skocken, som slår ihjäl på

befallning och som själv motståndslöst låter sig drivas till slaktbänken.” Och han låter tankarna gå vidare: ”Om jag ska dö i krig, så måste jag ha någonting att dö för. Om jag ska döda, så måste jag ha någonting att döda för.” (s. 291) Knuts (läs Mobergs) resonemang leder honom till insikten att det onda finns där, det går inte att tänka bort. Våldet väller upp som ”vämjelige, jäsande dunster ur en gammal brunn, där intet lock var pålagt – en brunn, som man glömt fylla igen”. Våldet, det onda, är en verklighet som inte går att förneka. ”Så återstod ingenting annat än detta: *jag måste stå det onda emot.*” (s. 292) Det framgår tydligt och klart att det är under stor vånda som Knut kommer fram till detta beslut, en vånda som han har gemensamt med den författare som skapat honom.

Den 30 november 1939, samma dag som sovjetiska plan bombade Helsingfors, publicerades ett upprop i *Dagens Nyheter* som Vilhelm Moberg och Harry Martinson hade tagit initiativ till för att de fruktade att Sovjet skulle anfälla Finland, en text som undertecknades av tretton författare men som Moberg hade författat. Texten trycktes sedan som broschyr med titeln *Uppbåd för dessa*. De undertecknande författarna bidrog nu med ett undantag med egna texter, så även Moberg. Mobergs text har rubriken ”Att stå det onda emot”. Här resonerar Moberg, med anknytning till Bergspredikan, i ordalag som påminner om Knut Torings. Om beväpnade människor, soldater, från ett främmande land tränger in i vårt land, så måste de betraktas som kriminella element. Då gäller nödvärnsrätt, och man måste försvara sig med vapen i hand. Det måste finnas värden som är större än mitt liv, tänker Vilhelm Moberg (och Knut Toring), värden att dö för:

Det är andens fria liv på vår jord, det är tron på andens suveränitet och okränkbarhet – det är allt som jag sammanfattar i den sköna drömmen om jorderiket, som en gång skall höra människan till.

Detta är värden, större än mitt liv, detta är värden att dö för. Och det onda är allt det, som hotar att ta ifrån mig dessa värden.

Jag måste stå det onda emot. (Otto von Friesen red., *Att stå det onda emot*, 2002, s. 37)

Romanens Knut Toring tänker vidare och kommer fram till att det existerar ett slags våld som skänker människor trygghet, nödvärnsrätt. Det är ett våld som han ser som något nödvändigt, och därför måste han själv vara beredd att utöva det. (s. 294) ”Om någon kommer för att med våld inskränka min frihet, för att ta ifrån mig rätten att leva mitt liv efter egen vilja, så är jag nödsakad att stå honom emot.” (s. 296) Knuts nattliga grubblande får honom att till sist inse: ”Jag har någonting att dö för, som är av högre värde än mitt enskilda liv, än mina återstående levnadsår”. (s. 301) Och den fortsatta utläggningen av vad det är får oss att minnas att ett av Mobergs tre honnorsord är FRIHET (de andra två är sanning och rättvisa.) Detta högre värde är, kommer Knut fram till:

Det är rätten att råda över mig själv, över själ och kropp. Det är rätten för mina barn att leva fria i det land, där de fötts; mitt liv är redan till större delen förbrukat, och om det offras för mina barns oförbrukade livsmöjligheter, så utbytes därmed ett lägre värde emot ett högre. Det är andens fria liv på vår jord, det är tron på andens suveränitet och okränkbarhet – det är allt som jag sammanfattar i den sköna drömmen om jorderiket, som en gång ska höra människan till. (s. 301)

Det är också detta som romanen *Rid i natt!* handlar om, nödvärnsrätten, nödvändigheten att stå det onda emot, men denna roman har vi fått belyst genom Olle Larsson föreläsning, varför jag inte går närmare in på den.

Det som på allvar fick Moberg att ompröva sin inställning till vapen var Österrikes Anschluss till Tyskland i mars 1938. Nu dög inte längre den undfallenhet som västmakterna visat, insåg han. Andra världskrigets utbrott och Sovjets anfall på Finland stärkte honom i hans övertygelse. Han propagerade för att Sverige måste stärka sitt försvar och stödde tanken om obligationslån som skulle ge staten de medel som krävdes för att bekosta detta stärkta försvar. Och han lade för tillfället det skönlitterära författandet på hyllan för att i stället ge sig ut på en föreläsningsturné. Moberg var som många andra svenskar, däribland flera författare, övertygad om att ”Finlands sak är vår” och han travesterade denna slogan till att Sveriges sak är vår och menade att det också var den svenska säkerheten det handlade om. ”Vi måste hjälpa Finland för att hjälpa Sverige.”

Moberg nöjde sig inte med att agera i Sverige. I början av mars 1940 flög han till Finland för att med egna ögon se vad som hände. Det var ett äventyrligt företag i krigstid, och just detta att han skulle flyga var något som hans familj oroade sig mycket över. Det berättade hans dotter Marianne Forssell om under sitt framträdande på Moberg-aftonen på Korpamoen utanför Skruv den 1 juli 1998. Men flygresan gick bra. Moberg befann sig således i Finland den ödesdigra natten mellan den 12 och 13 mars 1940, då den för Finland förnedrande fredsuppgörelsen träffades med Sovjet. Den innebar att Finland förlorade en sjundedel av landets yta, att en halv million människor blev utan hem, att 50 000 bönder miste sin jord och att den ryska gränsen flyttades 30 mil närmare Sverige. Hur starkt intryck denna händelse gjorde på Moberg framgår av tidningsartiklar han skrev och anteckningar han gjorde. Det var inte bara det att den ryska gränsen kommit närmare Sverige, menade Moberg. Genom att Sverige slingrade sig undan sin plikt för de fria folkens sak framstod landet som ett mera lockande byte för en angripare. ”Den 13 mars 1940 är det mest ödesdigra datum som Nordens folk under detta århundrade har upplevat”, skriver han i ett manuskript återgivet i Otto von Friesens urval av texter i boken *I egen sak* (1984). Det ryska angreppet på Finland ser Moberg som den första akten i den nordiska tragedin.

Under den här tiden skrev Moberg sin första broschyr. Meningen var att den skulle komma ut på Bonniers. Texten var korrekturläst och tryckfärdig, men så kom den 9 april med den tyska ockupationen av Danmark och Norge. Det slumpade sig så att det var just den 9 april som Moberg kom upp på förlaget med det rättade korrekturet. Förlaget vågade inte trycka den starkt regeringskritiska broschyren. Den utgjorde dessutom ett starkt angrepp på både Nazityskland och Stalin-Ryssland. När Moberg kom hem efter det negativa tryckbeskedet skrev han i sin dagbok: ”Nu har det ofria ordets tid gått in.” I en tidningsartikel med rubriken ”Den nordiska tragedin” skriver Moberg: ”Redan den 9 april spelade andra akten upp av den nordiska tragedin.” Längre fram i texten ställer han frågan: ”Vilket datum skall inristas i historien för oss? För det tusenåriga fria riket Sverige.” Underförstått: det som skulle kunna bli den tredje akten i den nordiska dramat.

Efter den 9 april började publiceringsbekymren för Moberg, och när han försökte boka Folkets Hus för att som föreläsare sprida sina åsikter, framför allt om hotet mot tryckfriheten, var lokalen uppbokad på obestämd framtid. Man vågade inte låta den frispråkige Moberg framträda av rädsla för krigshotet. Men det fanns två undantag: *Eskilstuna-Kuriren* under ledning av J. A. Selander och *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* med den öppet nazistkritiske Torgny Segerstedt som chefredaktör. *Eskilstuna-Kuriren* inbjöd till och med Moberg att tala i censurfrågan och tryckte hela hans anförande under rubriken ”Tystnad råder i landet”. Till Segerstedt skickade Moberg artikeln ”Vapnet som icke får utlämnas”. Här kritiserar Moberg regeringen för dess inskränkning av tryckfriheten och avslutar med orden: ”*En fri press – det är vapnet som icke får utlämnas.*” Den artikeln tog Segerstedt in i sin tidning och lovade att därefter ta in allt som Moberg skrev. Det resulterade i följande kommentar från Moberg: ”Jag kunde nu alltid arbeta i den förvisningen, att Segerstedt skulle ta in vad jag skrev, även om det rörde de ömtåligaste politiska frågor. Och när man varit utsatt för ett kvävningförsök, då är det med en obeskrivligt ljuv känsla man återigen andas ut.” (von Friesen 1984, s. 300)

På hösten 1940 återupptog Moberg sitt skönlitterära skapande. Han hade börjat inse att skönlitteraturen gav honom en möjlighet att kämpa för den frihet som han satte så högt: tryckfrihet, yttrandefrihet och frihet från förtryck. Resultatet blev romanen *Rid i natt!* (1941). När Moberg fick frågan hur han i krigstid kunde skriva en sådan roman svarade han: ”Man måste stå det onda emot.”

Förarbetet till romanen blev en ”beredskapsuppsats” med rubriken *Svensk strävan*. Den var ett beställningsarbete av Tor Bonnier som kanske ville gottgöra den inställda publiceringen av broschyren. *Svensk strävan* gavs ut som ett kapitel i antologin *I angeläget ärende* som kom ut 1941, men intressant är att den också gavs ut i en separat upplaga på 10 000 exemplar av Försvarsstabens bildningsdetalj, som såg att texten fungerade som effektiv försvarspropaganda. Den skulle genom sitt historiska perspektiv med tillbakablick på den urgamla

svenska friheten fungera utmärkt som inspiration för alla som under krigshotet inkallats till beredskap.

Moberg hyllar här de svenska odlarna, de som röjt åkrar och byggt upp Sverige. ”De tusenmila stengårdsgårdarna i min hembygd i Varend är det ståtligaste vittnesbörd jag känner om fädernas strävan.” Och han fortsätter: ”På frihets grund har svensk strävan försiggått genom årtusenden, *på frihets grund har svenskarna byggt upp sitt land.*” I ordalag som pekar fram emot *Min svenska historia* går han vidare i sin beskrivning av hur Sverige vuxit fram ”genom folkets arbete på frihets grund”. Som en sammanfattning kan man se det avslutande stycket:

Vad Sverige i dag är, det har döda och levande svenskar gjort det till, och ingen annan. Sverige är i dag vårt genom svensk strävan. De levande svenskarnas uppgift är att bevara det och förkovra det genom att fortsätta denna strävan – *på frihets grund.*

Men så tog andra världskriget slut. Atombomberna som fälldes över Nagasaki och Hiroshima i augusti 1945 blev den definitiva slutpunkten. Moberg kunde åter bli den pacifist han i grunden var. Det skönlitterära uttrycket för detta blev den delvis självbiografiska romanen *Din stund på jorden* (1963). Den som handlar om broderskärlek och har en tydlig Kristussymbolik, framför allt i gestalten Sigfrid som offerar sig för att han inte står ut med tanken att hans militära utbildning går ut på att lära honom döda människor.

Huvudpersonen och jagberättaren är svenskamerikanen och affärsmannen Albert Carlson från Sjöhults socken i Småland. Han är en desillusionerad 64-årig man, lika gammal som författaren själv då romanen skrevs. I nutid befinner han sig på ett enkelt hotellrum i Laguna Beach i Kalifornien, apelsinträdets land, men den viktigaste delen av handlingen är förlagd till enbuskens land och omfattar den unge Alberts upplevelser. Den åldrade Albert minns med sådan skärpa att man ibland tycker sig förflyttad tillbaka i tiden och gå vid ynglingens sida. När den gamle Albert är på besök i hembygden och uppsöker de platser där han och den fem år äldre brodern Sigfrid haft sina finaste upplevelser, flyter nu och då samman. När Albert vandrar i de välkända markerna tycker han sig plötsligt se Sigfrid framför sig eller vid sin sida lika tydligt som i ungdomen, och så upplever han på nytt barndomens äventyr tillsammans med brodern.

Hur blir då denna roman ett uttryck för Vilhelm Mobergs pacifistiska övertygelse? Dels blir den det genom de självbiografiska inslagen. Skildringen av Alberts närvaro vid Sigfrids död överensstämmer med Mobergs upplevelser av den sju år äldre brodern Hjalmar död. Detta berättar Moberg i ett programblad till Upsala-Gävle Stadsteaters uppsättning på scenen av *Din stund på jorden*. Ett annat självbiografiskt inslag är Bjurbäcken, som här har fått behålla sitt rätta namn. Tillsammans med brodern Hjalmar snärjde Vilhelm gäddor i Bjurbäcken, vilket Albert och Sigfrid också gör. Med Albert delar Vilhelm sitt

intresse för historia, i likhet med honom fick han en amerikabiljett från en morbror i Amerika. Liksom Sigfrid vantrivdes han med det militära tvånget och delade hans pacifistiska övertygelse. Albert har sömnproblem och det hade även Vilhelm. Vilhelm hade som barn liksom Sigfrid en skräckfylld upplevelse av slakt. Romanens existentiella tematik gör dessutom att den kan läsas som Mobergs andliga testamente.

Under en av deras utflykter längs Bjurbäcken avslöjar Sigfrid för sin lillebror Albert att han inte vill ha med döden att göra. Det är upplevelsen av den slakt han tvingas vara med om som gett honom den insikten, och han förmår aldrig använda den bössa som han fått av sin far. Sigfrids ångest över faderns skadskjutna morkulla som han aldrig hittar är ännu ett exempel. Inte heller uthärdar han synen av hur deras gamle stövare sprattlar för att ta sig ur säcken som Sigfrid och Albert stängt in honom i. De hade tänkt dränka hunden som hämnd för att han dödat deras kaninungar men släpper ut honom. Ändå låter Sigfrid sig värvas till att utbilda sig till soldat, men skälet till det är hans längtan efter kunskap. Han inser inte förrän det är för sent att den militära utbildningen framför allt går ut på att de blivande soldaterna ska lära sig döda andra människor. Pappfigurerna som de övnings skjuter på blir som vore de levande. Genom brott mot disciplinen straffar Sigfrid sig ut ur det militära för att han inte står ut med detta. Han lägger sig genomsvettig ner en vinterkväll i en snödriva och vägrar gå vidare. När han till sist reser sig upp och går vidare har han problem med att hitta till förläggningen, irrar omkring och ådrar sig den svåra njursjukdom som leder till hans död. Sigfrid offrade sig för att slippa döda. ”Men varför ska jag tvunget dö, jag som så gärna vill lefva?” Detta läser Albert på den sista tomma sidan i Sigfrids lärobok från regementet, den så kallade kaninbibeln.

Sin pacifistiska övertygelse lägger Moberg också fram genom det krigshot som Kubakrisen innebär (romanen kom ut 1963 men skrevs 1962). Air Alert, de amerikanska krigsflygplanen, flyger med sin dödsbringande last av kärnvapenstyckade missiler ovanför Alberts huvud där han går längs stranden av Stilla Havet. De blir metaforiskt till apokalypsens ryttare som rider sina vingade hästar i skyn. Som helhet kan romanen läsas som en flammande protest mot allt vad krig innebär och det i vår civilisation som hetsar oss till döds. ”Tag väl vara på ditt liv, för nu är det din stund på jorden!” Denna Sigfrids uppmaning blir också det budskap romanen förmedlar. Vilhelm Moberg formulerar samtidigt indirekt en förhoppning om ett liv i fredens tecken.

Vilhelm Moberg-Sällskapets småskrifter

1. Birgitta Råd: *Som om pappa levde* (2005)
2. Marianne Forssell: *Rätt eller röta? Vilhelm Moberg och rättsaffärerna* (2006)
3. Ulf Beijbom: *Vilhelm Moberg, Karlshamn och utvandrarerna* (2007)
4. Ingrid Nettervik red.: *Vilhelm Moberg i fejd med hembygden – en spännande brevväxling*
5. Camilla Stomberg red.: *Vilhelm Moberg ”i stor tacksamhet till KB”* (2009)
6. Ingrid Nettervik red.: *Axplock från Dagar med Moberg. Fyra föreläsningar* (2010)
7. Ingrid Nettervik red.: *Ny Dag med Moberg. Tre föreläsningar* (2010)
8. Camilla Stomberg red.: *Vilhelm Moberg på KB. Två utställningar* (2011)
9. Ingrid Nettervik red.: *Dramatikern Vilhelm Moberg. Tre föreläsningar* (2013)
10. Ingrid Nettervik red.: *En Dag med Moberg. Moberg och religionen. Spåren i Kalifornien. Fyra texter* (2014)
11. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Moberg som samhällskritiker. Fyra texter* (2015)
12. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Mobergs språk och det fria ordets kraft. Fem texter* (2016)
13. Ingrid Nettervik red.: *En dag med Moberg. Vilhelm Mobergs förhållande till krig och fred. Fyra texter* (2017)

Småskrift nr 13 innehåller fyra texter. De bygger alla på de föreläsningar som hölls vid seminariet ”En dag med Moberg” i sockenstugan i Långasjö 2016. Årets tema var ”Vilhelm Mobergs förhållande till krig och fred”. Historikern Olle Larsson talar om romanen *Rid i natt!* från 1941 och visar hur den kommenterar det samtidspolitiska läget trots att handlingen på ytan är förlagd till 1600-talet. Larsson redogör också kortfattat för de problem den svenska regeringen ställdes inför med de tyska kraven på trupptransporter genom Sverige.

Ulf Nilsson analyserar romanen *Förräddarland* som är intressant inte minst för att den belyser bondefreden i gränstrakterna mellan Småland och Blekinge på 1500-talet, då strider pågick mellan Sverige och Danmark. Men han tar också upp annat av intresse i romanen, kyrkans roll och kärlekens betydelse.

Moberg berördes starkt av händelserna under andra världskriget och skrev engagerade tidningsartiklar där han uttryckte sina bestämda åsikter. Lars-Åke Engblom, professor i journalistik, tecknar en bild av hur journalisten Vilhelm Moberg gav uttryck åt sin syn på krig och fred.

En övergripande beskrivning av pacifisten Vilhelm Moberg ger Ingrid Nettekvik från de tidiga årens stolta markering genom antimilitarismärket med det brutna geväret till den mogna författarens vemodiga skildring i romanen *Din stund på jorden* av den unge Sigfrid som likt en Kristusgestalt offerar sig i kampen mot döden.